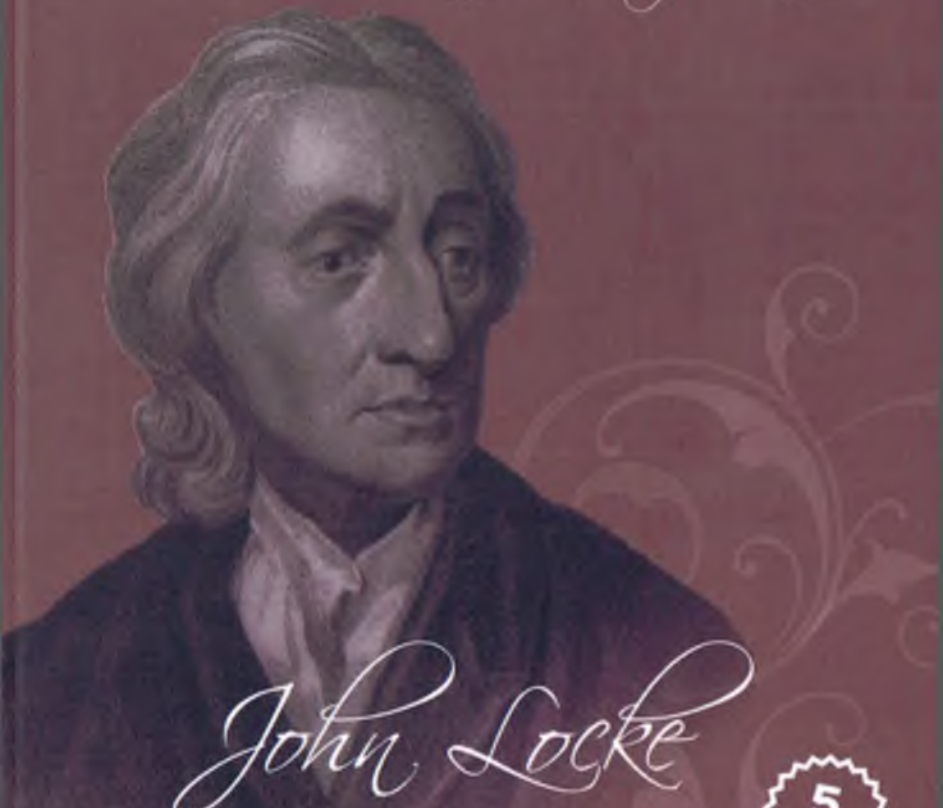
ÖZGÜRLÜK KLASİKLERİ

Hoşgörü Üstüne Bir Mektup

A Letter Concerning Toleration

John Locke

LİBERTE

5. baskı

özgürlük klasikleri

LiBeRtE
liberteyayınları

Locke, John (2012) *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*. 5. Baskı.
Çeviren: Melih Yürüşen. Liberte Yayınları: Ankara.

Hoşgörü Üstüne Bir Mektup

A Letter Concerning Toleration

Çeviren: Melih Yürüşen

Locke, John
Hoşgörü Üstüne Bir Mektup
A Letter Corcerning Toleration (1667)

Çeviren: Melih Yürüşen

ISBN 13: 978-975-6877-03-6

Liberte Yayınları: 109
Özgürlük Klâsikleri: 3
5. Baskı: Aralık 2012; 4. Baskı: Ekim 2005 ; 3. Baskı: Nisan 2004;
1 ve 2. Baskılar: LDT Yayınları

© Liberte Yayınları

Sayfa Düzeni: Liberte Yayınları
Kapak Tasarımı: Muhsin Doğan
Montaj: Merkez Repro
Baskı: Tarcan Matbaası
Adres: Zübeyde Hanım Mah. Samyeli Sok. No: 15, İskitler, Ankara
Telefon: (312) 384 34 35-36 | Faks: (312) 384 34 37
Sertifika No: 25744

LiBeRtE
liberteyayıngrubu

Adres: GMK Bulvarı No: 108/16, 06570 Maltepe, Ankara
Telefon: (312) 230 87 03 | Faks: (312) 230 80 03
Web: www.liberte.com.tr | E-mail: info@liberte.com.tr
Sertifika No: 16438

(d. 29 Ağustos 1632, Somerset – ö. 28 Ekim 1704, Essex)

1632'DE BRİSTOL YAKINLARINDA DOĞAN JOHN LOCKE, WESTMİNSTER SCHOOL VE Oxford'daki Christ Church kurumlarında felsefe ve tıp branşlarında eğitim alan Locke, çeşitli devlet görevlerinde bulunmuştur. 1688 Şanlı Devrim öncesi bir süre Hollanda'da mecburî sürgünde yaşayıp Devrim sonrası ülkesine dönebilmiştir. Pedagoji, epistemoloji ve siyaset felsefesi alanındaki eserlerini bu dönemden sonra vermiştir.

Ingiliz emprizminin ilk büyük düşünürü olarak kabul edilen John Locke aynı zamanda İspanyol Altın Çağı düşünürlerince başlatılan ve Hobbes ile sistematik hâle bürünen "toplum sözleşmesi" teorisi zincirinin Rousseau'dan önce gelen ikinci büyük halkasıdır. Locke'un diğer toplum sözleşmecileriyle arasındaki farkı belirleyen şey onun devlete karşı takındığı liberal tutumdur.

Bir Aydınlanma Çağı düşünürü olarak kabul edilen Locke, Kıta Avrupası Aydınlanma geleneğinden farklı istikamette gelişen Anglo-Sakson dünyanın Aydınlanma tarihinin başlıca ve ilk figürlerindendir. Locke'un bilgi felsefesi ve siyaset felsefesine yaptığı katkılar ve bunlarla etkilediği isimler dünya siyasî ve entelektüel tarihi açısından oldukça önemlidir. Aydınlanma Çağı'nın Fransız düşünürleri Voltaire ve Rousseau'nun yanı sıra İskoç Aydınlanmacılarının hemen tamamı ve Amerikan Devrimi'nde başrol oynayan isimler üzerinde Locke'un epistemoloji ve siyaset felsefesi hakkındaki eserlerinin önemi büyüktür.

Locke'un kariyerindeki entelektüel ve profesyonel faaliyet sahalarındaki çeşitlilik dikkat çekicidir. Birçok önemli eseri yanında Liberte tarafından yayınlanan Hoşgörü Üstüne Bir Mektup onun dinî hoşgörü üzerine kaleme aldığı ve bir dostuna mektup

olarak gönderdiği ve kendi haberi olmadan dostu tarafından bastırılan önemli bir metindir. Katolik mezhebinin İngiltere üzerinde çatışma tehdidi oluşturduğu döneme ait olan bu metin iktidar-din ilişkisi üzerine temel kaynaklardan birisidir.

Türkçede de yayınlanan Locke'un diğer önemli eserleri şunlardır:

Hükümet Üzerine İki İnceleme (*Two Treatises of Government*, 1689)

İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme (*An Essay Concerning Human Understanding*, 1690)

Eğitim Üzerine Düşünceler (*Some Thoughts Concerning Education*, 1693)

İçindekiler

John Locke ve Hoşgörü Üstüne
Bir Mektup Hakkında ... 9

Hoşgörü Üstüne Bir Mektup ... 15

Takdim ... 25

Saygıdeğer Beyefendi, ... 27

Ek ... 81

John Locke ve Hoşgörü Üstüne Bir Mektup Hakkında...

Modern zamanların en önde gelen fikrî öncüleri arasında yer alan şahsiyetlerden birisi İngiliz Filozof John Locke'tur (1632-1704). Britanya anayasacılığına damgasını vuran Locke, İngiltere'nin günümüzdeki yönetim yapısını şekillendiren olaylarla dolu olan (İç Savaş, Şanlı Devrim, Restorasyon, Hoşgörü Akti gibi) bir zaman aralığında yaşadı. Annesini çok küçük bir yaşta; taşralı bir avukat ve İç Savaş yıllarında Parlamento Ordusu'nda subay olan babasını ilk gençlik yıllarında kaybetti. Ailesi zengin değildi, kendisi de hiçbir zaman büyük bir servet sahibi olmadı. Bu durum, belki de, büyük ölçüde mizacının bir sonucuydu. Locke, düşüncelerinin dönüştürücü gücünün ve etkileyiciliğinin farkında olmasın rağmen,

sahne arkasında kalmayı sahnede bulunmaya tercih eden, son derece mütevazı yaradılışlı bir insandı.

Locke, ilk eğitimini özel olarak aldıktan sonra, Westminster School'a gitti. Orada klâsik dilleri öğrendi, köklü bir bilim merakı edindi. Westminster'dan sonra, Oxford Christ Church College'a kabul edildi. Üniversitenin standartları ve atmosferi konusunda sert eleştirilerde bulunmasına rağmen, orada çok sayıda dost kazandı. Üniversite yıllarında hem Puriten hem de Royalist hocaların etkisi altında kaldı, aynı zamanda bilime eğilimini daha da geliştiren Descartes felsefesinden etkilendi. Krallık yönetimine dönüldüğü yıl, Christ Church'te özel öğretmenliğe başladı, bir yandan da tıp eğitimini sürdürdü. Locke, tıp eğitimini tamamlamadıysa da, kazandığı tıp bilgisinin büyük faydasını gördü. Sonraları Shaftesbury I. Kontu olan Lord Ashley'nin önce tıbbî, ardında da genel konularda özel danışmanlığına getirildi. Bu, aynı zamanda, bir ideal ve fikir beraberliğine dayanan çok güçlü bir dostluğun başlangıcıydı. Amerika'daki Koloniler'in en büyük toprak sahipleri arasında yer alan Lord, Locke'un ölümünden sonra yayımlanan Carolina'nın Temel Anayasaları (*The Fundamental Constitutions of Carolina*) adlı yapıtının hazırlanmasında etkili oldu. Locke, Lord Ashley'le birlikte çalıştığı ilk yıllarda, *İnsan İdraki Üstüne Bir Deneme* (*An Essay on Human Understanding*) adlı epistemolojik çalışmasının başlıca tezlerini formüle etti. Shaftesbury, Ticaret ve Yurtdışı Plantasyonlar Başkanlığı'na getirildiği zaman, onun özel danışmanlığını yürüttü ve bunu takiben yönetimde çeşitli görevler aldı. 1675-1679 yılları arasında, Fransa'da yolculuklar yaptı ve geniş ilgi alanını daha da derinleştirecek etkinliklerde bulundu. Daha sonra Shaftesbury'e geri döndü, rasyonaliteye önem veren bir Protestan olarak kafasını sürekli meşgul eden tıp ve dinsel hoşgörü konusundaki çalışmalarına devam etti. Ancak İngiltere'ye dönüşünden kısa bir süre sonra Kont Shaftesbury, krala karşı komplo hazırlamakla itham edildi ve tutuk-

landı. Ardından mahkemeye çıkarılan Kont, beraat ederek özgürlüğüne kavuşmasının ardından Hollanda'ya sığındı.

Kont'la ilişkisi İngiltere'yi Locke için de tehlikeli bir yer yapıyordu. Bundan dolayı, Kont'un Hollanda'ya sığınışından pek az bir zaman sonra Locke da, yedi yıl boyunca bir sürgün hayatı yaşayacağı Hollanda'ya gitti. Sürgünün ilk iki yılı zorlu geçti. 1683'te Kont'u kaybetti; 1684'te Oxford Christ Church College'tan atıldı. Kont'un ölümüne ve İngiltere'de olup bitenlere rağmen, Hollanda'daki geleneksel liberal iklimin de yardımı sayesinde, bütün siyasî bağlantılarını korudu ve 1688'deki kansız devrimin hazırlıklarına iştirak etti; devrimin arka plânda kalmayı tercih eden fikrî lideri oldu. Devrimin hemen ertesinde diğer sürgünlerle birlikte İngiltere'ye döndü ve sürgün yıllarının muhteşem ürünleri, *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*'u ve *Yönetim Üstüne İki İnceleme*'si, birbiri peşi sıra basıldı. İzleyen yıllarda, Lady Masham ve ailesiyle birlikte bir tür emeklilik hayatı yaşamaya başladı. Ancak, Whiglerin fikrî lideri olarak etkisini bütün ağırlığıyla hissettiriyordu. Nitekim, İngiliz eğitim sisteminde büyük bir reformun yolunu açan Eğitim Üstüne Düşünceler (*Thoughts Concerning Education*) adlı etkili eserini bu yıllarda kaleme aldı. 1695'ten sonra kendini pek zorlamayan idarî görevler aldı. Politikayla ilişkisini hiç kesmedi. Bu arada, *Hoşgörü Üstüne Dördüncü* (ve sonuncu) *Mektup*'u yazmaya başladı; fakat bu eserini tamamlamaya fırsat bulamadı.

Kısa bir özetini verdiğimiz Locke'un hayatı son derece sade çizgilere sahiptir. Ebeveynini erken yaşlarda kaybetmiş olması gibi bazı dramatik unsurlara rağmen, filozof, aslında sakin ve saygıdeğer bir hayat yaşadı. Büyük iniş çıkışlar, çoğu büyük fikir adamı için söz konusu olan ve başarıyı daha çarpıcı kılan trajik durumlar, Locke'un hayatında hiç yer almadı. Söz gelişi, aşırı ölçüde karmaşık ve kötü olan siyasî ortamda, Whiggism'in önderi olan Kont Shaftesbury'le organik bağlarının ve dostluğunun bulunması, aynı hareketin ente-

lektüel lideri olması, onun sürgün yıllarında bile çok ciddî sıkıntılar çekmesine ve tehlikeler atlatmasına yol açmadı.

Ancak, kendimizi farklı bir bakış açısına yerleştirdiğimizde, Locke'un hayatını bambaşka bir gözle değerlendirmemiz de mümkündür. Bu hayat, aslında olağanüstü maceralı, Thomas I. Cook'un ifadesiyle, müthiş denebilecek ölçüde verimli bir hayattır. Locke'un edebiyat ve güzel sanatlar dışında, insan yaratıcılığının belli başlı bütün alanlarına katkıda bulunduğunu belirtmek bile, bu konuda bir fikir verebilir. Onun faaliyet alanı, öğretmenin, doktorun, araştırmacının, yöneticinin, sahne arkasındaki politikacının, ilâhiyatçının ve filozofun bütün etkinliklerini kapsayacak genişliktedir. O, aynı zamanda, bilime ve teknolojinin gelişimine dev katkılarda bulunmuş olan Royal Society'nin ilk ve en önde gelen üyelerinden birisidir. Çalışmalarının hiçbir zaman teorik düzlemde kalmamış olması da ayrıca heyecan verici bir şeydir. Bazı eleştirmenler, onun siyaset pratiğiyle yakın bağlantılarının felsefesinin spekülatif değerini azalttığını ileri sürseler bile, bu iddiaların, Locke'un özellikle siyaset felsefesinin yüzyıllara taşan sonuçları düşünüldüğünde, filozofa büyük bir haksızlık olduğu muhakkaktır. Kaldı ki, böyle bir etkiyi sağlayan faktörlerden birisinin, Locke'un hükümet etmenin kökenlerini, sınırlarını ve problemlerini sadece saf akıl yürütmeyle değil, empirik yöntemden (tecrübeden) hareketle de kavraması olduğu söylenebilir. İşte bu yüzden, onun siyaset felsefesindeki muhteşem klâsiği, Yönetim Üstüne İki İnceleme, devletin doğasına ilişkin hakiki bir anlayışla derin felsefî sezgiyi birleştirmiş bir çalışma olarak nitelenmektedir. Bu çalışmanın ve bir bütün olarak Locke'un hoşgörü savunusunu da içeren siyaset felsefesinin etkileri öylesine muazzamdır ki, Locke'un gerek bilgi, gerekse siyaset teorisine yöneltilen eleştirilerin haklılığı ne olursa olsun, onun modern zamanların ruhuna mührünü vurmuş olan fikir adamlarının en başında geldiğini söy-

lemek hiç de mübalâğa sayılamaz. Bu tür bir yargıyı mübalâğalı bulanlara, Locke'un eserinin hem İngiliz yönetim geleneğinin gelişimindeki hem de Amerika Birleşik Devletleri'nin Anayasa sisteminin kuruluşundaki ve evrimindeki hiç kimseyle karşılaştırılamayacak etkilerini hatırlatmak gerekir. Ama bunun için daha iyi bir yol, doğrudan Locke'un eserine gitmektir. *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*, bu konuda iyi bir başlangıç olacaktır.

MELİH YÜRÜŞEN

Hoşgörü Üstüne Bir Mektup

Her büyük eser gibi, *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup* da, anlaşılabilmesi için, içinde yeşerdiği özgül tarihî ve kültürel şartların açıklanmasına muhtaç değildir. Bununla birlikte, büyük bir eserin hangi şartlar altında doğduğunu bilmemizin, onu şekillendiren fikirleri kendi doğal tarihleriyle birlikte kavramamıza hizmet edeceği şüphesizdir. Bu tespit, *Mektup** için özellikle geçerlidir. Çünkü John Locke bu eserinde, bir taraftan hoşgörünün niçin gerekli ve kaçınılmaz olduğunu, günümüz için de canlı ve geçerli olan argümanlarla temellendirir, öte taraftan, dinsel hoşgörüsüzlüğü doğru ve faydalı bulanlarca her türlü araç kullanarak sürdürülen sekter düşünce iklimine çok güçlü bir şekilde karşı çıkar. *Mektup*, bu yönüyle genelde On Yedinci Yüzyıl Avrupa tarihine, özel olaraksa Britanya (İngiltere) tarihine ilişkin önemli bir belge niteliğini taşır. Ilâve olarak, Yönetim Üstüne İki İnceleme'nin, nasıl 1688

Glorious Devrimi'ni fikri planda haklı kılan bir boyut ihtiva ettiği soylenebiliyorsa, *Mektup*'un da, 1689 Hoşgörü Akti'nin teorik karşılığı olduğu söylenebilir.

Locke'un dinsel hoşgörü konusundaki bütün yazılrı, Protestan inançlarını pekiştiren Oxford'daki Christ Church College'taki öğrencilik günlerinin izlerini taşır. Locke'un dinsel hoşgörü konusundaki fikirlerinin oluşumunda, ibadet özgürlüğü mücadelesinin ilk öncülerinden olan İngiliz teolog John Owen çok etkili olmuştur. Nitekim, filozofun 1660'da kaleme aldığı, ancak basılmayan ilk denemesi dinsel hoşgörüyle alâkalıdır. Yine, onun din ve siyaset felsefesinin ilk tohumlarını barındırdığı söylenebilecek ilk eseri, 1667'de yazdığı *Hoşgörü Üstüne Deneme* başlıklı bitirilmemiş bir çalışmadır.

Locke'un basılı ilk eseri olan *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*, Stuart Hanedanı'ndan kaçarak sürgün hayatı yaşadığı Hollanda'da, Lâtince olarak yazıldı (1685). Eser, dönemin Amsterdamlı lider muhalif teologlarından, Philip van Limboorch'a hitaben kaleme alındı. Eserin Epistola de Tolerantia başlığı altındaki imzasız basımı, 1689 baharında Gouda'da gerçekleşti. Eserin İngilizce çevirisi, yazarın yakın dostu olan Uniterian tüccar William Popple tarafından yapıldı. İngiltere'de, o dönemde, kendisine dinsel hoşgörüsüzlüğün en şiddetli bir şekilde uygulandığı bir cemaatin üyesi olan Popple, eseri büyük heyecanla karşılıyor, onun mutlak bir özgürlük manifestosu olduğunu deklâre ediyordu. Şüphesiz, Locke'un *Mektup*'unda tecessüm ettirdiğine inandığı mutlak özgürlük, sınırsız din özgürlüğüydü.

Mektup'la dinsel hoşgörüyü savunan ve haklı kılan argümanlar, doğru inanca ulaşmak ve onu bütün topluma hâkim kılmak için cebrin, özellikle de devletin zorlayıcı araçlarının kullanılabileceği iddiasında ve inancında olanlar tarafından, örneğin Jonas Proast

tarafından bir meydan okuma şeklinde değerlendirildi. Bu durum Locke'un polemik boyutları ağır basan ve sonuncusunu ölümü dolayısıyla tamamlayamadığı üç mektup daha yazmasma sebep oldu. Bunlar, sırasıyla, *Hoşgörü Üstüne İkinci Mektup* (*Second Letter Concerning Toleration*, 1690), *Hoşgörü Üstüne Üçüncü Mektup* (*Third Letter Concerning Toleration*, 1692) ve tamamlanamayan *Hoşgörü Üstüne Dördüncü Mektup*'tur (*Fourth Letter Concerning Toleration*, 1706). Arka plânında Yönetim Üstüne İki İnceleme'nin etkileri sezilen ve bir meydan okuma olarak nitelenen *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup* (sonradan *Hoşgörü Üstüne Birinci Mektup* olarak da adlandırılmıştır) en çok bilinen ve teorik örgüsü en güçlü *Mektup*'tur.

Dinsel hoşgörüsüzlük taraftarlarının, bize göre bir meydan okuma olarak nitelendirmekte hiç de haksız olmadıkları *Mektup*'taki hoşgörüsüzlük karşıtı argümanların temelinde, filozofun İki İnceleme'de tecessüm ettirdiği tabiî hukuk ve sözleşme anlayışları vardır. Tabiî hukuk, bu gelenek içinde yer aldığı düşünülen diğer filozoflar gibi, Locke için de, köklerini insanın mahiyetinden alır ve zamana, yere ve milletlere göre değişebilen pozitif hukuktaki değişmeyen unsurların kendisinden tevarüs ettiği ezelî ve ebedî normları teşkil eder. Bu normlar, aynı zamanda, ahlâkın da normlarıdır. Samimî bir Hıristiyan mümini ve püriten olan John Locke için tabiî kanun, Tanrı'nın iradesidir. İnsan bu kanuna uygun bir şekilde ve onu keşfedebilecek bir yetiyle teçhiz edilmiş bir varlık olarak yaratılmıştır. Bu yeti, akıldır. Doğa kanunu, bu yüzden aklın da kanunudur. Onun normlarının değişmezliğini ve evrenselliğini sağlayan şey de budur; yani rasyonel bir varlık olarak insamn o normlara tâbi ve bağlı olmasıdır.

Tanrı'nın iradesinin tecessümü olan doğa kanununun (ki moral kanunla özdeş olduğunu hiç hatırdan çıkarmayalım) akıl aracılığıyla keşfedilebilir olması insanı özgür kılar. Locke, bu yüzden İki İnceleme'de, rasyonel doğduğumuz gibi özgür de doğduğumuzu

söyler. Locke'un siyaset teorisinde her bir kişiyi diğerinin eşiti kılan budur. Locke, bundan dolayı, kurgusal bir durum olarak değil de, empirik bir veri olarak tasavvur ettiği doğa durumunda, insanın bütün siyasî otoritelerden azade olma mânâsında özgür olduğunu düşünür. Açık bir ifadeyle, doğa durumunda toplumun ve devletin varlığı söz konusu değildir. Her bir kişinin tabiî kanunu ihlâl etmemek şartıyla kendi kanununu kendisinin koyma, hayat yolunu dilediği gibi seçme özgürlüğü vardır. Bu özgürlük, bireye başkalarının hayatına, bedenine ve mülkiyetine zarar vermemeyi emreden tabiî kanunla birleşmiş ve sınırlandırılmış bir özgürlüktür, insanın aslî özgürlüğüdür ve bu sebeple de, onu bir hak olarak telâkki edebileceğimiz yegâne özgürlüktür.

Bununla birlikte, insanlar, bir özgürlük durumu olmasına rağmen doğa durumunu terkederler. Bunun başlıca sebebi, ihtilâflarda veya tartışmalarda taraflar arasında hâkimlik veya hakemlik yapacak meşru bir otoritenin bulunmayışıdır. Böyle bir yokluk, doğa durumunda özgürlüğün tam anlamıyla garanti altında olmadığı anlamına gelir. Bundan dolayı, bireyler, kendilerini ve kendilerine ait şeylerin korunmasını garanti altına alma amacıyla, birbirleriyle sözleşme yaparak toplumu ve sivil-siyasî yönetimi oluştururlar. Bu yönetim, insanların doğa durumunda sahip oldukları özgürlüğün bir parçası olan, "kendi kanununu yapma hakkı"nı bireyler kendi rızalarıyla ona devrettikleri için meşru bir yönetimdir. Öyleyse, devletin varlık nedeni, bireyi ve bireye ait şeyleri korumaktadır. Bu, devletin, bireyin başkalarının zor kullanımından masun şekilde yaşayabilmesinin şartlarını tesis etme ve sağlama alma görevi yle yükümlü olduğu anlamına gelir.

Şüphesiz, devletin zorlayıcı araçlarını kullanan siyasî otoritenin bizzat kendisi de aynı yükümlülüğe tâbidir. Başka bir ifadeyle, bireyin zikredilen feragati, onun kendisine ait olan alanlarda tasarrufta bulunma yetkisinden vazgeçtiği ve onu bütünüyle siyasî otoriteye

devrettiği şeklinde yorumlanamaz. Locke, bu yaklaşımıyla devletin meşru otoritesinin sınırlarını net bir şekilde çizer ve kendi yetkisi haricindeki alanlara müdahale ettiği zaman, siyasî otorite açısından bir meşruiyet probleminin çıkmasının kaçınılmaz olduğunu ortaya koyar. Bu yaklaşım, aynı zamanda, hoşgörüyle bireyin (negatif) özgürlüğü arasındaki tartışılmaz ilişkiyi tecessüm ettirir. Devlet, bireyin inandığı gibi yaşamasına müdahale edemez; müdahale edilmesine de müsamaha gösteremez. Söz gelimi, vatandaşlarının dinlerinin gereklerini yerine getirmelerini, dinin kendilerine emrettiği gibi ibadet etmelerini engelleyemez. Onun varlık nedeni, engellemek değil, aksine, vatandaşların inandıkları gibi yaşamalarını kolaylaştırmaktır. Sözün özü, *İki İnceleme*'nin kavramsal örgüsü, siyasî otoritenin hoşgörüyü, yeri ve zamanı geldiği zaman vazgeçilebilecek bir tedbir olarak değil, bireyin (negatif) özgürlüğünün başlıca teminatı olabilecek, ihmâl edilmesi imkânsız bir görev olarak alması gerekliliğini ortaya koyar.

Yönetimin yönetilenin rızasına dayanması gerektiği şeklindeki liberal ilkenin sağlam bir biçimde tesisine adandığım söyleyebileceğimiz *İki İnceleme*, bizim hakikî anlamda yeni yeni tanımaya başladığımız liberalizmin, ta başlangıcından itibaren, niçin hoşgörünün kendiliğinden tezahürüne imkân veren bir zihniyet yapısı olarak kavrandığını bütün açıklığıyla gösterir. Liberalizm, insanların inançlarını serbestçe yaşamalarına fütursuzca müdahale edilen bir çağda ve coğrafyada, her şeyden önce, tam bir din ve vicdan özgürlüğü vaadi ve hoşgörü talebi olarak yükselir. Bu vaadin nasıl gerçekleştirilebileceğine dair verilen cevap da çok basittir: İnsanların vicdanlarına tahakküm ve tasallut etmeye yeltenmeyin, onların inandıkları gibi yaşamalarının önündeki engelleri kaldırın, insanların önünü açın, sadece ve sadece bunları yapın. Göreceksiniz, her şey değilse de (liberalizm, mükemmeliyetçi değildir) çok şey nasıl da düzelecek! İşte Locke, *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*'ta,

İki İnceleme'de inşa edeceği arka plâna da yaslanarak, yarattığı problemlerin ıstırapları dayanılmaz hâl alan bir konuda sözü, söz konusu ıstırapların müsebbiblerine yöneltmektedir. Bunun gerçekten bir meydan okuma olduğuna hiç şüphe yoktur. Güçlü bir temel üzerinde yükselen, tutarlı ve etkileyici bir meydan okuma...

Hoşgörüsüzlük gösterme gücüne sahip olanlara, sade ama son derece derin bir analizle, tutumlarının neden irrasyonel olduğunu teşhir eder Locke. Burada "irrasyonel"in yerine, dilerseniz, "beyhude", "anlamsız", "faydasız" veya "saçma" sıfatlarını da yerleştirebilirsiniz. Filozof, hoşgörüsüzlüğün akıl almaz beyhudeliğini inancın, dinsel imanın karakteristiğine bağlar. Bu, bazılarının ileri sürdükleri gibi, köklerini sadece Protestan teolojisinden alan bir kanaati yansıtıyor olsaydı bile, öneminden ve pratik doğruluğundan hiçbir şey kaybetmeyecek bir inanç analizidir.

Locke'a göre, inanç, aklın çok güçlü bir şekilde ve dıştan hiçbir baskı uygulanmadan kendi kendini ikna etmesine bağlıdır. Zorlamayla ulaşılabilecek olan, olsa olsa, dince de hiç makbul sayılmayan iğrenç bir münafıklıktır. O hâlde, ister sivil-siyasî otoriteden kaynaklansın, ister ruhanî otoriteden veya kendine ruhanî bir otorite vehmedenden, dolaylı yahut doğrudan hiçbir baskı hakikî inanca götürmez; nitekim götürmemiştir de. Böylece, Locke, dinsel baskının ve zulmün mevcut ve muhtemel aktörlerine, eğer amacınız dininize yeni müminler kazandıran Tanrı'mn lütfuna mazhar olmaksa, uyguladığınız yöntem bu amacınıza hizmet eder nitelikte değildir; yok amacınız, iktidarınızı güçlendirmek ve pekiştirmek (sivil otorite için), yahut en azından görünüşte dindaşlarınız olanların sayılarını çoğaltarak sivil otoriteyle pazarlık gücünü artırmak veya iktidarın nimetlerinden pay almak (ruhanî otorite için) ise, bunların mevcudiyet sebeplerinize aykırı olduğu muhakkaktır, demektedir.

Filozof, böylelikle, devletin alanıyla dinin alanını, sivil otoriteyle dinsel otoritenin alanlarını birbirinden net çizgilerle ayırır. Bu iki alanın birbirinden bu şekilde ayırt edilmesi, özellikle dini, hayatiyetini sürdürmekten alıkoyma, onu izole etme veya ona roller biçip devlete tâbi kılma amacını taşımaz. Hele hele dinin sadece vicdanlara hapsedilmesi anlamına hiç gelmez. Zaten bunlar istense bile başarılamaz. Nitekim Locke'un vurguladığı da budur. Devletin zorlayıcı araçları, inanç alanında hiçbir iş görmez. Dine baskı ve dinde baskı sökmez. O hâlde faydasız bir aracı, süremeyeceği bir toprağa sokmanın ne âlemi var?

Locke, *Mektup*'ta modern toplumların yaşadıkları sekülerleşme süreci içinde son derece etkili olacak olan ayrımları, bireyin (negatif) özgürlüğünü tam anlamıyla garanti altına almak amacıyla çok net bir şekilde belirginleştirir. Meselâ, devletin fonksiyonu, bireyin hayatını, bedenini ve mülkiyetini korumakla sınırlı olduğu için, onun meşru otoritesini kullananların görevleri de sivil barışı ve çıkarları korumakla sınırlıdır. Bu, sivil-siyasî otoritenin, dolayısıyla, devletin, bütünüyle bireylere ait olan alanlara, söz gelişi kişinin ruhunun ebedî kurtuluşuyla ilgili düşüncelerine ve inançlarına kesinlikle karışamayacağı anlamına gelir. Aynı şekilde, otoritesi ister ilâhî kaynaklı, ister cemaatin kendisine verdiği vekâletten kaynaklanmış olsun, hiçbir ruhanî otorite de, bireyin kendi ruhunun selâmetiyle ilgili inançlarına ve ibadet tarzına müdahale yetkisini haiz değildir. Sonuç olarak, Locke'un, inancın doğası üzerinde bina ettiği ve son derece önemli implikasyonları olan bu ayrımlar, modern liberal demokrasilerin şekillenmesinde büyük rol oynamışlardır.

Locke, burada ayrıntılarına giremeyeceğimiz kadar kapsamlı hoşgörü savunmasında*, bütün siyaset felsefesinin doğal sonucu diyebileceğimiz bir ilkeyi de tesis eder. Liberal perspektifi diğer bütün perspektiflerden ayıran ve ona pratikteki rengini veren bu

ilke, devletin tarafsızlığı ilkesidir. Modern sivil-siyasî yönetim, yönetilenlerin rızasına dayandığı ve söz konusu rızanın kendisine verilmesini sağlayan yükümlülükleri yerine getirdiği ölçüde meşrudur. O hâlde, yönetimin, yönetilenlerin hayat tarzlarını biçimlendiren inançlar karşısında tarafsız kalmaları zarurîdir. Aynı ilke uyarınca, hiçbir grubun da kendisini diğerleri karşısında avantajlı ve imtiyazlı kılacak uygulamalar beklememesi gerekir. Varlık sebebi olan aslî yükümlülükleri, bütün vatandaşları için aynı ölçüde yerine getiren bir devlet ve inançları yahut herhangi bir nitelikleri yüzünden çoğunluğu oluşturdukları bile kayırılma talebinde bulunmayı kendileri için bir hak saymayan bireyler!

Bu ilkeyi esas alan bir devlet, vatandaşlarına belli inançlar, değerler ve düşünceler üzerinde yükselen bir hayat tarzı dayatmaz; aksine, vatandaşların inandıkları gibi yaşamalarının önünü açar. Liberal devlette Cuma namazı ve tatili, başörtüsü yasağı, inançlarının kendine emrettiği gibi yaşamak isteyenlerin oluşturdukları kurumlara yasak konulması (sözgelimi, kadın elemanların tesettüre uyarak sadece kadınlara hizmet verdikleri sağlık kuruluşlarının açılmasının engellenmesi) gibi problemler asla söz konusu olamaz. Devlet, dinin belli bir yorumunu empoze edemez. Şüphesiz, devletin tarafsızlığı sadece dinî inançlar için değil, hayatın diğer alanları için de söz konusudur. Ayrımcılık, her ne gerekçeyle olursa olsun, gayrimeşrudur. Bütün bunlar, Locke'un dinsel alandaki çeşitlilik konusunda devletin nasıl tavır alması gerektiğini tasvir ederken kullandığı argümanların modern zamanlara yansı yan doğal sonuçlarıdır.

Locke'un hoşgörü savunması, aradan geçen üç yüz yıla rağmen, bireylerin devletle ilişkilerinin hoşgörü çerçevesinde nasıl düzenlenebileceğine ilişkin sağlam bir teorik ve pratik zemin sunuyor. Şüphesiz, bu savunmanın, akıp geçen yüzyılların bizi çok farklı hoşgörü problemleriyle karşı karşıya bıraktığı düşünülürse, günü-

müzün bütün beklentilerine cevap vereceğini söylemek mümkün değil. Bununla birlikte, *Mektup*'un toplum ve siyaset ajandamızdan hiç düşmeyen lâiklik tartışmalarında şekillenmiş olan ve tuhaf bir biçimde içine sıkışıp kaldığımız paradigmayı anlamamızı, en azından onun üzerinde farklı bir alternatiften hareketle düşünmemizi sağlayabileceğini umuyoruz. Kim bilir bakarsınız, lâikliği bir dinmiş gibi kavramaktan bile vazgeçmeye başlarız. Evet, üç yüzyıl sonra, belki *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*'u okumanın tam zamanı.

MELİH YÜRÜŞEN

Takdim

Hoşgörü Üstüne Bir Mektup bu yıl içinde önce Lâtince olarak Hollanda'da basıldı; hemen ardından Hollandacaya ve Fransızcaya tercüme edildi. Böylesine genel ve hızlı bir kabul görmesi, onun İngiltere'de de iyi bir şekilde karşılanmasını sağlayabilir. Aslında, gökyüzünün altında bu konunun bizdeki kadar çok konuşulduğu hiçbir millet sanırım yoktur. Ama bu noktada, muhakkak ki, bunların arasında bizim yaptığımızdan daha fazlasının söylenmesine ve yapılmasına muhtaç olan başka bir halk da şüphesiz yoktur.

Hükümetimiz, dinî meselelerde sadece taraf olmakla kalmadı; fakat, haklarını ve özgürlüklerini savunmak için yazılarıyla gayret gösterenler de, ancak kendi mezheplerinin çıkarlarına uygun düşen dar ilkelere göre hareket ettiler.

Bütün tarafların bu dargörüşlülüğü, şüphe yok ki, mutsuzluğumuzun ve içinde bulunduğumuz kargaşanın temel sebebidir. Fakat

bu sebep ne olursa olsun, artık onun adamakıllı tedavisini aramanın tam zamanıdır. Hastalığımızda şimdiye kadar kullanılmış olanlardan daha etkili ilâçlara ihtiyacımız vardır. Bu işi aynı zamanda, bu tarafgirlikten zarara uğrayıp, bu sebeple kendi gerçekleştirebilecek olan, aramızda hâlâ denendiği yahut tasarlandığı gibi, ne müsamaha beyannameleridir, ne de anlayış kanunlarıdır. İlki zararımızı sadece geçici olarak hafifletecek, ikincisi ise çoğaltacaktır.

Mutluk özgürlük, tam ve hakiki hürriyet, eşit ve tarafsız özgürlük, ihtiyacını duyduğumuz şeydir. Ama bu husus, üzerinde epey konuşulduğu hâlde, şüpheliyim ki, anlaşılmış olsun; bunun genellikle, ne yöneticilerimiz tarafından halka karşı, ne de bir muhalefet partisi tarafından diğerlerine karşı uygulandığından hiç de emin değilim.

Bu konunun doğruluğunu ve uygulanabilirliğini göstererek, şimdiye kadar yapılanlardan daha genel, ama kesin bir şekilde konuyu ele alan konuşmanın, bir partininkinden önce kamunun hakikî çıkarlarını üstün tutacak, ruhları yeterince geniş olan bütün insanlar tarafından tam zamanında takdir edilmesinden başka bir ümidim yok.

Dilimize tercüme ettiğim bu eser, yüce ruhların yahut böyle olmayan kişilerin ruhlarına ilham verenlerin faydalanması içindir. Ancak konunun kendisi, daha uzun bir önsöze tahammül edemeyecek kadar kısadır. Bundan dolayı, onu vatandaşlarımın değerlendirmelerine bırakarak, hazırlanan bu yazıdan faydalanmalarını samimiyetle temenni ediyorum.

William Popple
1689

Farklı mezheplerdeki Hıristiyanların birbirlerini karşılıklı olarak hoşgörmeleri hakkındaki düşüncelerimin neler olduğunu öğrenmek istediğiniz için, açıkça şu cevabı vermeliyim ki, hoşgörüyü hakikî kilisenin başlıca karakteristik niteliği olarak telâkki ediyorum. Çünkü, bazı insanlar yerlerin ve adların eskiliği veya zahirî ibadetin ihtişamı konusunda; bazıları, idarelerinin reformasyonu konusunda; ve hepsi herkes kendisi için Ortodoks olduğundan inançlarının doğruluğu konusunda ne kadar övünürlerse övünsünler, bunlar ve bu yapıdaki bütün diğer şeyler, İsa'nın kilisesinden ziyâde, birbiri üstünde otorite ve hâkimiyet kurmak için mücadele eden insanların nitelikleridir. Tutun ki, biri bütün bu niteliklere sahip olsa da, eğer genel olarak bütün insanlığa karşı, hatta Hıristiyan olmayanlara bile, merhametten, tevazudan ve iyi niyetten yoksunsa bizzat iyi bir Hıristiyan olmaktan uzaktır.

"Milletlerin kralları, milletleri üzerinde hâkimiyet kurar" dedi Kurtarıcımız Havariler'ine, "Fakat siz böyle olmayın" (Luka 22: 25). Hakikî dinin işi bambaşka bir şeydir. Din, zahirî bir ihtişam meydana getirmek veya ruhanî egemenliği ele geçirmek yahut zorlayıcı kuvvet uygulamak için değil; insanların hayatını erdem ve dindarlık kurallarına göre düzenlemek için kurulmuştur. Her kim ki, kendisini İsa'nın sancağı altında gösterirse, onun her şeyden önce ve her şeyin üstünde, kendi hırs ve kötülükleriyle savaşa girmesi gerekir. Hayatta kutsallık, davranışlarda ihlâs, ruhta şefkat ve tevazu olmadan Hıristiyan adını zorla almak bir insan için beyhudedir. "İsa'nın adını alan herkes günahtan uzaklaşsın" (2 Tim. 2:19). "Geri döndüğün zaman kardeşlerini kuvvetlendir" dedi Tanrımız Petrus'a (Luka 22: 32). Kendi selâmetine aldırmaz görünen birinin, benim selâmetimle ziyâdesiyle ilgilendiğine beni ikna etmesi oldukça zordur. Çünkü, Hıristiyanlığı kendi kalplerinde gerçekten benimsemeyenlerin, kendilerini başka insanları Hıristiyan yapmaya samimiyet ve şevkle hasretmeleri imkânsızdır. Eğer İncil'e ve Havariler'e inanılacaksa, merhametsizlik ve zorla değil, sevgiyle gelişen o inanç olmadan kimse Hıristiyan olamaz. Şimdi, dini bahane ederek diğer insanlara zulmedenlerin, işkence edenlerin, onları mahvedip öldürenlerin vicdanlarına sesleniyorum, bunu dostluktan ve onlara duydukları merhametten dolayı mı yapıyorlar acaba? Bu yüzden böyle yaptıklarına ancak, ta ki onların, İncil'in emirlerine karşı işledikleri aşikâr günahlardan dolayı arkadaşlarını ve yakın tanıdıklarını cezalandıran gayretkeşler olduğunu gördüğüm zaman inanırım; korkunç ahlâksızlıklarla lekelenmiş olan ve ıslah olmadıkça sonsuz cehennem azabı tehlikesinde olan kendi cemaatinin üyelerine ateş ve kılıçla zulmettiklerini gördüğüm zaman inanırım ve ruhlarının selâmetine duydukları sevgiyi ve arzuyu kendilerini azaplarla cezalandırıp, kendilerine her çeşit zulmü uygulayarak ifade ettiklerini gördüğüm zaman inanırım. Çünkü, merhamet ilkesi ve insanların ruhlarını sevmek,

onların iddia ettikleri gibi, insanları mallarından mahrum etmek, vücudu cezalarla sakatlamak, iğrenç hapishanelerde aç bırakıp işkence etmek ve nihayet onların hayatlarına bile son vermek ve onların selâmetini sağlamak için yapılıyorsa, sorarım, o hâlde niçin fuhuş, sahtekârlık, kötüniyet ve bu gibi açıkça dinsiz yozlaşmanın kokusunu taşıyan ve kendi topluluklarıyla halk arasında pek sık görülüp onlara hâkim olan iğrençliklere tahammül edilmektedir? Bunlar ve bu gibi şeyler, muhakkak ki, Tanrı'nın yüceliğine, kilisenin ihlâsına ve ruhların selâmetine, kilisenin kararlarına vicdana dayanarak muhalefet etmekten yahut masum bir hayat eşliğinde toplu ibadetten ayrılmaktan çok daha aykırıdır. O hâlde, Tanrı adına, kilise adına, ruhların selâmeti adına yakan – harfi harfine yakan, diyorum, ateş ve çalıyla yakan – bu gayretkeş, Hıristiyanlığın adına taban tabana zıt olduğu hâlde, hiçbir cezası olmayan ahlâkî bozuklukları ve kötülükleri neden görmezlikten gelir de, çoğunlukla ortalama anlayışların kapasitesini aşan hassas ve girift konularla ilgili olan yerleşik kanaatlere yahut katılma ayinlerine bütünüyle rıza gösterip boyun eğer? Bu işlerle meşgul olan taraflardan hangisinin haklı olduğu, hangisinin bölünmeden ve sapkınlıktan suçlu olduğu, ayrılıklarının sebepleri, ister hükmeden olsunlar ister eziyet çeken, nihaî yargılama gelip çattığında ortaya çıkacaktır. Elbette, İsa'nın izinden gidip onun doktrinini benimseyen, boyunduruğuna katlanan, ana babasını terketse, umumî toplantılardan ve yurdunun ayinlerinden ayrılsa yahut herhangi bir kimseyi veya şeyi terketse bile, bir sapkın olarak değerlendirilemez.

Şimdi, mezhepler arasındaki bölünmelerin ruhların selâmeti için engelleyici olmasına müsaade edilmemeliyse de, evlilik dışı cinsel ilişki, zina, pislik, şehvet, putperestlik ve benzeri şeylerin, Havari'nin "Bunları yapanlar Tanrı krallığına varis olamayacaklardır" (Gal. 5) derken açıkça belirttiği gibi, insan nefsinin işleri olduğu inkâr edilemez. Tanrı'nın egemenliğine içtenlikle ihtimam

gösteren ve onu insanlar arasında yaymak için gayret göstermenin görevi olduğunu düşünen herkesin, kendisini, mezhepleri ortadan kaldırma işinden ziyâde, bu ahlâksızların kökünü kazıma işine ve çabasına vermesi gerekmektedir. Fakat bir kimse bunun tersini yaparsa, yani inanışta ondan farklı olanlara karşı zalimce ve gaddarca davranırken, Hıristiyan adına yakışmayan bu çeşit kötülüklere ve ahlâksızlıklara müsamaha ederse, böyle birinin kilise hakkında konuşmasına hiç de izin verilemez; o eylemleriyle alenen göstermektedir ki, amaçladığı başka bir krallıktır; Tanrı'nın krallığının ilerlemesi değil.

Herhangi bir kimsenin, selâmetini candan arzuladığı başka birinin, din değiştirmemiş bile olsa, azap içinde ölmesine sebep olmayı uygun bulması, itiraf etmeliyim ki, bana çok tuhaf görünmektedir ve sanırım başkaları için de öyledir. Fakat elbette, hiç kimse bu tür bir durumun hayırseverlik, sevgi veya iyi niyetten kaynaklandığına inanamaz. Eğer herhangi bir kimse, moral değerlerini umursamadan insanların, belli doktrinleri itiraf etmeye yahut şu veya bu zahirî ibadete uymaya ateş ve kılıcı kullanarak zorlanmaları gerektiğini iddia ederse; eğer bir kimse, hatalı olanları, onlara inanmadıkları şeyleri zorla itiraf ettirip, İncil'in cevaz vermediği şeylerin uygulanmasına müsaade ederek imana getirmeye çaba harcarsa, bu, esasında böyle bir kimsenin kendisiyle aynı inancı paylaşan daha büyük bir topluluğa sahip olmaya arzulu olduğundan şüphe edilemeyeceği mânâsına gelir; fakat onun özellikle bu araçlarla hakikî bir Hıristiyan kilisesi teşkil etmeye niyetlenmesi bütünüyle akıl almaz bir şeydir. Bundan dolayı, hakikî dinin ve İsa'nın kilisesinin ilerlemesi için gerçekten çalışmayanların, Hıristiyan mücadelesine ait olmayan silâhlar kullanmalarına şaşırılmaması gerekmektedir. Eğer onlar, selâmetimizin Kaptan'ı gibi, ruhlarımızın iyiliğini samimiyetle isteseydiler, kılıç ve diğer savaş araçlarıyla değil, barışın İncil'iyle ve konuşmanın örnek gösterile-

cek kutsallığıyla teçhiz ettiği askerlerini milletleri itaat altına alıp, kilisesinde toplamak için gönderen Barış Prensi'nin mükemmel modelini adım adım izleyerek ilerlemeleri gerekirdi. Bu, O'nun yöntemiydi. Eğer imansızlar zorla imana getirilseydiler, ya kör yahut inatçı olanlar silâhlı askerler tarafından hatalarından vazgeçirilseydiler bile, biz çok iyi biliyoruz ki, göksel orduların silâhları yardımıyla bunu başarmak, O'nun için, bütün süvarileri ne kadar kudretli olursa olsun, kilisenin herhangi bir oğlu için olduğundan çok daha kolay olurdu.

Din konularında başkalarından farklı olanlara hoşgörü, İsa'nın İncil'i ve insanoğlunun salim aklı için kabul edilebilir bir şeydir; bunun ışık berraklığındaki lüzumunu ve faydalarını kavrayamayacak kadar kör olmak, insanlar için korkunç bir şeydir. Burada, bazılarının gurur ve hırsını, bazılarının tutku ve acımasız gayretlerini suçlamayacağım. Bunlar, insan davranışlarında kendilerinden belki de nadiren kurtulduğumuz kusurlarıdır; ancak yine de, hiç kimse, aldatıcı bir renkle gizlenmeksizin bu tür çirkin suçlamalara katlanmaz ve bu sebeple, kendi çarpık ihtirasları tarafından sürüklenmesine rağmen, övgüyü hak ettiği iddiasında bulunmaz. Ama, bununla birlikte, bazıları, kamu refahını ve kanunları kollamayı bahane ederek, ruhlarını zalim ve Hıristiyanca olmayan gaddarlıkla boyamayabilir ve diğerleri de, din bahanesiyle, şehvetlerinin ve uçkur düşkünlüklerinin cezasız kalmasına çalışmayabilirler sözün kısası, hiçkimse, kendisini ve başkalarını, hükümdara sadakat ve itaat yahut Tanrı'nın ibadetinde şefkat ve samimiyet mükellefiyeti altına sokamaz. Siyasî yönetimin işlerini, din işlerinden kesinlikle ayırt etmeyi ve ikisi arasına âdil sınırlar koymayı bütün her şeyin üzerinde zorunlu buluyorum. Eğer bu yapılmazsa, bir tarafta insan ruhunun çıkarlarıyla ilgilenenler, yahut en azından ilgilendiklerini iddia edenler ile, öte tarafta devleti koruyan, yahut en azından koruduklarını ileri sürenler arasında sürekli ortaya çıkacak olan ihtilâflara son verilemez.

Devlet, bana göre, sadece kendi sivil çıkarlarını tedarik etmek, korumak ve geliştirmek için teşkil edilmiş bir insan toplumudur.

Sözünü ettiğim sivil çıkarlar, hayat, özgürlük, sağlık ve bedenin dinlenmesi; ve para, araziler, evler, eşyalar ve benzeri gibi maddî şeylerin mülkiyetidir.

Hayata ait bu şeylere tam olarak sahip olmak, genelde bütün insanlar, özellikle de uyruklarının her biri için aynı kanunları tarafsız bir şekilde ifa ederek güvence altına almak siyasî yönetimin görevidir. Eğer herhangi bir kimse, bu şeylerin korunması için teşkil edilmiş kamu adâleti ve eşitliği kanunlarını ihlâl etmeye cüret ederse, onun bu haddini bilmezliğine, yararlandığı ve yararlanması gereken sivil çıkarlardan ve faydalardan mahrum bırakılma, yahut onların azaltılmasından ibaret olan cezalandırılma korkusu tarafından engel olunması gerekmektedir. Ama hiç kimsenin kendisini, çıkarlarının bir kısmından, özgürlüğünden yahut hayatından birazcık mahrum bırakmakla cezalandırıp, bilerek ve isteyerek ıstırap çekmeyi düşünmemesi yüzünden, yönetim, diğer insanların haklarını ihlâl edenleri cezalandırmak için, bütün uyruklarının kuvveti ve cebriyle silâhlandırılmıştır.

Şimdi; yönetimin bütün yargılama yetkisinin, sadece bu sivil konuları kapsadığını; bütün bu sivil güç, hak ve hâkimiyetin, yalnızca bu şeylerin gelişmesini teşvik etme kaygısıyla sınırlandırıldığı ve bu kanıya hasredildiğini; ve onun, herhangi bir şekilde, ne ruhların selâmeti için genişletilebileceğini ne de genişletilmesi gerektiğini, aşağıdaki şu fikirler, bana aşikâr biçimde ispat eder gibi görünmektedir.

Birincisi, ruhların iyiliği sivil-siyasî yönetime diğer insanlara emanet edildiğinden daha fazla emanet edilemez. Tanrı tarafından ona emanet edilmediği için edilemez; çünkü, Tanrı, hiç kimseye bir başkasını kendi dinine zorlamaya yönelik açık bir otorite

vermemiştir. Ve böyle bir güç, insanların rızasıyla yönetime de verilemez, çünkü hiç kimse, iradesini, hangi inancı veya ibadeti benimseyeceğini ona emredecek başka herhangi birinin (ister hükümdar olsun, ister vatandaş) seçimine öyle körü körüne terkedecek kadar kendi selâmetiyle ilgisini kesemez. Çünkü hiçkimse, istese bile, imanını başkasının emirlerine uyduramaz. Hakikî dinin bütün hayatı ve gücü, aklın samimî ve tam olarak ikna edilmesine bağlıdır. Beyan ettiğimiz inanç, uyduğumuz zahirî ibadet her ne olursa olsun, birinin doğru, diğerinin Tanrı'yı daha hoşnut kılıcı olduğu konusunda aklımızda herhangi bir şüphe varsa, böyle bir beyan ve böyle bir uygulama, bir ilerleme değil, selâmetimiz için gerçekten büyük engel oluşturur. Çünkü bu şekilde, O'nu hoşnut kılmayacağını takdir ettiğimiz bu tür bir ibadeti Yüce Rabbimize böyle takdim etmekle, söylemeliyim ki, dini uygulayarak başka günahlarımızı affettirmek yerine, öteki birtakım günahlarımıza riyakârlık ve O'nun ilâhî haşmetine saygısızlık günahlarını da eklemiş oluruz.

İkinci olarak, ruhların iyiliği, yetkisi sadece dış kuvvete bağlı olduğu için siyasî yönetime ait olamaz; hâlbuki hakikî ve kurtarıcı din, onsuz Tanrı için hiçbir şeyin makbul olmadığı aklın içsel olarak ikna edilmesine bağlıdır. Ve idrakin doğası öyledir ki, dış baskıyla hiçbir inanışa mecbur edilemez. Mülk müsadereleri, hapsolunmalar, işkenceler, bu yapıdaki hiçbir şey, insanların olaylara bakışını şekillendiren iç yargılarını değiştirecek türden bir etkiye sahip olamaz.

Siyasî yönetimin kanıtlar kullanmak suretiyle sapkınları hakikat yoluna çekip onların selametini sağlayabileceği ciddî olarak iddia edilebilir; ama bu, onun diğer insanlarla ortak tarafıdır. Öğretmekle, bilgi vermekle ve hatalı olanı sağduyuyla telâfi etmekle, o, muhakkak ki, her iyi insana yakışan şeyi yapar. Hâkimlik görevi, onu insanlıktan ve Hıristiyanlıktan vazgeçmek zorunda bırakmaz;

fakat, ikna etmek bir şeydir, emretmek ise başka bir şey; biri tartışmalarla kabul ettirilir, diğeri cezalarla. Bu sivil gücün sadece bir şeyi yapma hakkı vardır; diğerleri için, iyi niyet yeterli bir otoritedir. Diğerlerini hataları konusunda uyarmak, yanlışlıktan uzaklaşması için ikna ve teşvik etmek ve sonuçta doğruya yöneltmek her insanın görevidir; fakat kanunları icra etmek, itaat beklemek ve kılıçla zor kullanmak siyasî yönetimden başka kimseye ait değildir. Ve ben, bu zemin üzerinde, yönetimin yetkisinin, kanunların zoruyla, imanın şartlarını yahut ibadet formlarını kabul ettirmeyi kapsamaması gerektiğini söylüyorum. Çünkü, kanunların cezalar olmaksızın hiçbir gücü yoktur ve bu durumda cezalar, aklı ikna etmek için uygun olmamalarından dolayı, kesinlikle münasip değildir. Ne imanın herhangi bir şartının itirafı ne de ibadetin herhangi bir zahirî forma uygunluğu, Tanrı indinde birinin doğru, diğerinin kabul edilebilir olduğuna, bunu itiraf edenler ve uygulayanlar tarafından adamakıllı inanılmadıkça, ruhların kurtuluşunda hiçbir işe yaramaz. Hâlbuki cezalar, böyle bir inancı yaratmaya hiçbir şekilde muktedir değildir. İnsanların düşüncelerinde bir değişiklik meydana getirebilen sadece ışık ve kanıttır; bu ışık, hiçbir şekilde bedensel eziyetlerden ve diğer dışsal cezalardan hasıl olmaz.

Üçüncü olarak, insanların ruhlarının kurtuluşu siyasî yönetime ait olamaz; çünkü, kanunların sertliği ve cezaların şiddeti, insanları ikna etmeye ve fikirlerini değiştirmeye yetse bile, ruhlarının kurtuluşuna yine de yardımcı olamaz. Tek bir hakikat, cennete giden tek bir yol bulunduğuna göre, eğer insanların mahkemenin dininden başka hiçbir kanunu bulunmasaydı, onlar kendi akıllarının ışığından vazgeçmek, kendi vicdanlarının emirlerine karşı çıkmak mecburiyetinde bırakılsaydı, kendilerini yöneticilerinin iradesine veya cehalete, hırsa yahut batıllığa, doğdukları ülkelerde yerleşme fırsatı vermiş olan dine körü körüne teslim etseydiler, insanların bağlanacağı ne umut kalırdı ki? Dünya hükümdarlarının

kendi dünyevî isteklerinin sayısı kadar bölündüğü vasatta, dindeki fikirlerin çeşitliliği ve çelişkisi o dar yolu iyice daraltmıştır; sadece bir ülke haklı olacaktır ve dünyanın arta kalan bütün kısmı, kendilerini yıkıma götüren hükümdarlarını izlemeye mecbur kalacaktır; saçmalığı çoğaltan ve sağlıksız bir Tanrı nosyonuna uygun düşen bu vasatta, insanlar, mutluluk veya mutsuzluklarını doğum yerlerine borçlu olacaklardır.

Aynı amaçla ileri sürülmüş olan, bir çoğunun ihmâl ettiği bu değerlendirmeler, sivil-siyasî yönetimin bütün yetkisinin insanların sadece sivil çıkarlarda ilgili olduğu, bu dünyanın işleriyle ilgilenmekle sınırlandırıldığı ve hiçbir şekilde öteki dünya konusunda kullanılmaması gerektiği şeklinde bir sonuca ulaşmak için yeterli görünmektedir.

Şimdi kilisenin ne olduğunu düşünelim. Kilise'yi, O'nun indinde makbul ve ruhlarının selâmeti için muteber olduğuna hükmettikleri tarzda Tanrı'ya toplu olarak ibadet etmek için kendi istekleriyle biraraya gelmiş gönüllü insanlar topluluğu şeklinde tanımlayacağız.

Onun serbest ve gönüllü bir topluluk olduğunu söylemeliyim. Hiç kimse, bir kilisenin üyesi olarak doğmaz; aksi söz konusu olsaydı, ebeveynlerin dini, dünyevî mallar gibi miras hakkıyla çocuklara intikal ederdi ve herkes, topraklarını elde tutmasını sağlayan aynı tasarruf hakkıyla inancım devam ettirirdi ki, bundan daha saçma hiçbir şey tasavvur edilemez. O hâlde, hiç kimse, doğuştan bir kiliseye yahut mezhebe bağlı değildir; herkes, Tanrı indinde hakikaten makbul olan inancı ve ibadeti bulduğuna inandığı o topluluğa gönüllü olarak katılır. Kurtuluş ümidi, onun bu cemaate girmesinin tek sebebi olduğu gibi, orada kalmasının da tek nedeni olabilir. Çünkü, bir kimse gönüllü olarak katıldığı topluluğun doktrininde yanlış olan yahut ibadetinde aykırı gelen herhangi bir şey bulursa, bu topluluğu terketmek, neden ona girdiği zamanki

kadar serbest olmasın? Dinî bir topluluğun hiçbir üyesi, o topluluğa sonsuz hayat konusundaki muayyen beklentiden kaynaklanan şey dışında hiçbir bağla bağlanamaz. Bir kilise, o hâlde, bu gaye için kendi istekleriyle bir araya gelmiş üyeler topluluğudur.

Şimdi bunu, kilisenin yetkisinin ne olduğunu ve hangi kanunlara tâbi olduğunu düşünmemiz izliyor.

Eskiden beri, ne kadar serbest, ne kadar esnek kurallar üzerinde kurulmuş olursa olsun, gerek öğrenim için filozofları, gerek ticaret için tüccarları, gerekse karşılıklı konuşma ve söylev için boş zamanları olan insanları bulunsa da, hiçbir toplum, hiçbir kilise veya hiçbir kuruluş, bazı kanunlarla düzene sokulmadıkça ve üyeleri bazı kurallara tamamıyla riayet etmeye rıza göstermedikçe, belirtmeliyim ki, yaşayıp bütünlüğünü sürdüremez. Toplantı yeri ve zamanı üstünde anlaşılmalıdır, üyelerin kabul edilmesine ve çıkarılmasına ilişkin kurallar tesis edilmelidir; görevlilerin ayrımı, işleri düzenli bir akışa sokma ve benzeri şeyler de ihmâl edilemezler. Fakat, bu kilise topluluğuna çeşitli üyelerin birlikte katılması, biraz önce gösterildiği gibi, kesinlikle serbest ve kendiliğinden (gönüllü) olduğu için, zorunlu olarak, yasalarım yapma (kurallarını belirleme) hakkı topluluğun kendisi dışında hiç kimseye veya en azından (ki aynı şeydir) ortak rızayla cemaatin bunu yetkili kıldığı kimseler dışında kimseye ait olamaz.

Belki, bazıları böyle bir topluluğun, ilk Havariler'den alınan meşru otoriteyi kesintisiz bir başarıyla günümüzde de devam ettirmiş bir kardinali veya papazı bulunmadıkça, hakikî bir kilise olarak farzedilemeyeceği şeklinde bir itirazda bulunacaklardır.

Bunlara cevabım şudur: İlk olarak, bana İsa'nın, Kilisesine bu kanunu emrettiği tebliği göstersinler. Ve hiç kimse, bu tebliğin ifadelerinin çok açık ve olumlu olmasını şart koşarsam haddimi bilmezlik ettiğimi düşünmesin; çünkü O'nun bize verdiği "nerede iki

üç kişi O'nun adıyla toplanırsa, kendisinin de orada, onların arasında olacağı" (Matta 18; 20) şeklindeki söz, tam aksini ima eder gibi görünmektedir. Lütfen düşünün, böyle bir cemaat, hakikî bir kilise için gerekli olan herhangi bir şeyden yoksun mudur acaba? Eminim ki, orada ruhlarımızın selâmeti için hiçbir eksik olmayacaktır, bu da amaçlarımız için yeterlidir.

Sonra, lütfen, kilisede yöneticilerin belli bir düzen içinde devamlı birbirlerinin yerlerine geçmelerine ve ilâhî kurumsallaşmayı son derece ısrarla vurgulayanlar arasında bile fikir ayrılıklarının her zaman ne kadar büyük olduğuna dikkat edin. Şimdi, onların ihtilâfları bile, bizi konuyu kaçınılmaz bir şekilde emine boyuna düşünme mecburiyetine götürür ve sonuç olarak, tercih ettiğimiz değerlendirmeyi seçme özgürlüğüne izin verir.

Ve, son olarak, bu insanların gerekli kararları almalarının bu tür uzun bir yöneticiler dizisi tarafından belirlendiği ve ruhumun selâmeti için zorunlu olan şeylerin bulunduğuna ikna edildiğim bu topluluğa katılma özgürlüğümün sağlandığı kiliselerin de bir yöneticiye sahip olmaları gerektiğini kabul ediyorum. Bu şekilde, ruhanî özgürlük her yanıyla korunmuş olacak ve hiç kimse, kendi seçtiği dışında onu baskı altında tutan bir kanun koyucuya müsaade etmeyecektir.

Fakat madem ki, insanlar hakikî kilise konusunda bu derece endişeliler, onlara yeri gelmişken hemen sormalıyım, eğer cemaatinin koşullarının bu tür işlere bağlı olmasını sağlamak, İsa'nın Kilisesi için daha uygun değilse, uygun olanlar, sadece, Kutsal Ruhun, Kutsal Kitap'ta selâmet için gerekli olduklarını açık emirlerle tebliğ ettikleriyse; sanki Tanrısal otoriteymiş gibi, kendi uydurmalarını ve yorumlarını başkalarına dayatmak Hıristiyanlık inancı için mutlaka gerekliymiş gibi, ruhanî kanunlar tesis etmek, Kutsal Kitap'ta ne zikredilen ne de en azından açıkça emredilen bu tür işler yapmak insanlardan ziyâde Hıristiyan kilisesi için uygunsuz ol-

maz mı acaba? Her kim ki, İsa'nın sonsuz hayat için talep etmediği bu işleri, ruhanî komünyon için talep ederse, o belki, kendi inanışlarına ve çıkarlarına uygun bir cemaati gerçekten kurabilir; fakat İsa'nın kanunları üzerinde kurulmayan ve O'nun bir gün Cennet Krallığı'na kabul edeceği kimseleri kendi komünyonundan kovan bir kilise, nasıl olur da İsa'nın Kilisesi diye adlandırılabilir, anlamıyorum. Fakat burası hakikî kilisenin işaretlerini sorgulamak için münasip bir yer değil, ben sadece, kendi topluluklarının emirleri için ciddî ciddî mücadele edenlerden ve yüksek sesle, tıpkı Efesli gümüş tacirlerinin Dianalar için yaptıklar gibi, "Kilise! Kilise!" diye haykıranlardan rahatsız oluyorum; bu yüzden, İncil'in sık sık, İsa'nın hakikî öğrencilerinin eziyet çekmeleri gerekir dediğini onlara hatırlatmak istiyorum; oysa, İsa'nın Kilisesinin başkalarına zulmedip, ateş ve kılıç ile, onlara kendi inancını ve doktrinini benimsemeye zorlaması gerektiğini, Yeni Ahit'in hiçbir kitabında hâlâ bulamadım.

Dinî bir topluluğun gayesi (daha önce söylendiği gibi), Tanrı'ya toplu olarak ibadet etmek ve bu sayede de sonsuz hayatı kazanmaktır. O hâlde, bütün disiplini bu amaca yöneltmeli ve bütün ruhanî kanunlar da bununla sınırlandırılmalıdır. Bu toplulukta sivil mülkiyet ve dünyevî mallarla ilgili olan hiçbir şey yapılmamalıdır ve yapılamaz. Her ne sebeple olursa olsun, burada hiçbir gücün kullanılmaması gerekir. Çünkü güç, tamamen siyasî yönetime aittir ve bütün maddî malların mülkiyeti onun yargılama yetkisine tâbidir.

Ama, sorulabilir ki, eğer ruhanî kanunların bütün zorlayıcı yetkilerden yoksun olmaları gerekiyorsa, o hâlde onlar hangi araçlarla tesis edilebileceklerdir? Cevaplayayım: Onlar, dış uğraşın ve gözlemin –eğer aklın tam bir inanmasından ve onayından hasıl olmadıysa– bütünüyle kullanışsız ve faydasız olduğu türden şeylerin doğasına elverişli araçlarla tesis edilmelidirler. Bunlar cemaat üyelerinin, görevlerinin sınırları dahilinde kalmaları için kullanılması gereken

silâhlar, tembihler, öğütler ve tavsiyelerdir. Eğer bu araçlarla suçlular ıslah, hatalılar ikna edilemezse, düzelmeleri konusunda hiçbir ümide yer vermeyen bu tür inatçı ve dik kafalıların cemaat ile ilişkilerinin kesilmesinden başka yapılacak hiçbir şey yoktur. Ruhanî otoritenin en son ve azamî gücü bu kadardır. Bu derece kınanan bir kişinin, kilisenin bir parçası olmasına son verilir.

Belirttiğimiz bu hususlardan sonra, şimdi de, hoşgörü görevinin ne kadar genişletilebileceğini ve bu görevle herkesten ne talep edildiğini sorup inceleyelim.

Ve ilk olarak, hiçbir kilisenin hoşgörü görevi dolayısıyla, onca uyarıdan sonra, cemaatin kanunlarına karşı suç işlemeye inatla devam eden hiç kimseyi koynunda barındırmakla yükümlü olmadığını kabul ediyorum. Çünkü bunlar cemaatin kefaleti ve komünyonun varoluş şartı olduğundan, onların ihlâl edilmesine hiçbir eleştiri olmaksızın müsaade edilirse, bu hâlde toplum derhâl çözülür. Ama, her hâlükârda aforoz cezasının ve uygulamasının, topluluktan atılan kimsenin bedenine yahut mallarına herhangi bir surette zarar verecek hiçbir hoyrat muameleye sevketmemesine dikkat edilmesi gerekir. Çünkü bütün zor kullanma yetkisi (sık sık söylendiği gibi) yargıya aittir ve hiçbir özel şahsın, haksız bir zorbalık karşısında kendini savunma durumunda kalmadıkça (olmadıkça) hiçbir vakit zor kullanmaması gerekir. Aforoz etmek, aforoz edilen kişiyi önceden sahip olduğu sivil çıkarlarından ne mahrum bırakır ne de bırakabilir. Bütün bu şeyler, sivil-siyasî yönetime aittir ve hukuk sisteminin koruması altındadır. Aforozun bütün gücü şunlara bağlıdır: Topluluğun kararlığının bu bakımdan belirtilmesine; bütün grup ile bazı üyeler arasındaki birlikteliğin feshedilmeye başlamasına; toplumun kurduğu bazı belli işlere iştirakin engellenmesine, yani ilişkinin kesilmesine ve hiç kimsenin hiçbir sivil hakkının elinden alınmaya kalkışılmamasına. Çünkü, Tanrı'nm Akşam Yemeği ayininde, aforozlunun değil de başka

insanların parasıyla alınmış ekmek ve şarabı, kilise yöneticisinin aforozuyla sunmamasıyla, aforoz edilen kişiye hiçbir sivil zarar verilmesi söz konusu değildir.

İkinci olarak, belli bir kimsenin, bir diğer kişiye, başka kilise veya dindendir diye, sivil çıkarları konusunda zarar vermeye hiçbir surette hakkı yoktur. Bir insan yahut bir yerde ikamet eden kişi olarak ona ait olan bütün hakların ve ayrıcalıkların bozulamaz bir şekilde korunması gerekir. İster bir Hıristiyan, ister bir putperest (pagan) olsun, ona hiçbir şiddet yöneltilmemeli ve kötülük edilmemelidir. Hayır, çıplak adâletin dar ölçüleriyle kendimizden memnun kalmamalıyız; merhamet, cömertlik ve geniş fikirlilik buna ilâve edilmelidir. İncil'in emrettiği budur, aklın buyurduğu budur ve içinde doğduğumuz doğal ortaklığın bizden talep ettiği budur. Eğer bir insan doğru yoldan ayırılırsa, bu onun kendi talihsizliğidir, bu durumun size hiçbir zararı yoktur; bu hayatta yapıp ettiklerinin öteki dünyada onu perişan etmesi beklendiğinden, onu cezalandırmanız gerekmez.

Dince birbirlerinden farklı olan kişilerin, birbirlerini karşılıklı olarak hoşgörmelerine ilişkin olarak söylediklerimi, kendi aralarında özel kişiler gibi ilişki kuran kiliseler için de geçerli sayıyorum. Bu kiliselerden biri diğeri üzerinde hiçbir yargılama yetkisine sahip değildir; yönetici (bazen olduğu gibi) şu veya bu komünyona girdiği zaman bile değildir. Çünkü, ne sivil yönetim kiliseye yeni haklar verebilir ne de kilise sivil yönetime. Öyle ki, siyasî yönetimin başı, ister herhangi bir kiliseye katılsın, ister ondan ayrılsın, kilise daima önceden olduğu gibi kalır – özgür ve gönüllü bir topluluk olarak. O, yöneticinin gelmesiyle ne kılıcın gücünü talep eder ne de yöneticinin gitmesiyle eğitme ve aforoz hakkını kaybeder. Bu, kendiliğinden oluşan bir topluluğun temel ve değişmez hakkıdır. Bu topluluğun, kendi kuruluşunun kurallarını ihlâl eden üyelerini uzaklaştırma hakkı vardır; ama bu topluluk yeni üyelerin

iştirakiyle kendisine katılmayanlar üzerinde herhangi bir yargılama hakkı kazanamaz. Ve bundan ötürü, barış, eşitlik ve dostluğa, aynen özel kişilerde olduğu gibi, birbirleri üzerinde hiçbir üstünlük ve yargılama iddiası taşımadan, belli kiliseler tarafından da saygı gösterilmesi gerekmektedir.

Konuyu bir örnekle daha açık kılabilmek için, İstanbul'da bulunan biri Arminian, diğeri Kalvinist iki kilise farzedelim. Herhangi biri, bu kiliselerden birinin diğerinin üyelerini, üstelik bu arada Türkler, Hıristiyanların Hıristiyanlara karşı işlediği böylesine hiddet dolu insanlık dışı zulmü seyredip (bıyık altından) gülerlerken, bazı doktrinleri ve ayinleri onlarınkinden farklı diye, mallarından ve özgürlüğünden mahrum bırakma hakkının bulunduğunu (her yerde uygulandığını gördüğümüz gibi) söyleyebilecek midir? Ama bu kiliselerden birisi, diğerinin kötü davranma gücüne son verirse, sorarım, bu güç onlardan hangisine ait olacaktır ve hangi hakla? Bu soru, şüphesiz ki, hatalılar ve sapkınlar üzerinde otorite hakkına sahip olan doktrini sağlam (ortodoks) kilisedir şeklinde cevaplandırılacaktır. Bu, büyük ve görünüşte doğru kelimelerle hiçbir şey söylenmemektedir. Çünkü her kilise, kendisine göre ortodoks; diğerlerine göreyse hatalı veya sapkındır. Çünkü her kilise, inandığı her ne olursa olsun, onun doğru olduğuna inanır, bu inançların karşıtının yanlış olduğunu beyan eder. Öyle ki, kendi doktrinlerinin doğruluğuna ve kendi tapınmalarının hâlisaneliğine dair bu kiliseler arasındaki ihtilâf, her iki tarafta da eşittir; ne İstanbul'da ne de dünya üzerindeki başka bir yerde, bunu hükümleriyle tayin edebilecek bir yargıç yoktur. Bu konudaki karar, hatalı olanları cezalandırma yetkisinin de sadece ona ait olduğu, bütün insanların En Yüksek Yargıcı'na aittir. Bu arada, bu insanlar, onlara karşı sorumlu olmayan diğer efendinin uşaklarını kötüye kullanmak için, onlar üzerinde ihtiyatsızca ve kendini beğenmişcesine baskı uygulamakla, hatalarını olmasa da, muhakkak

ki, kibirlerine ait olan adâletsizliklerini çoğaltıp nasıl menfurca günah işlediklerini düşünsünler.

Hatta, daha ötesi, birbirine muhalif bu iki kiliseden hangisinin haklı olduğu açıkça gösterilebilseydi bile, ortodoks olanın, orada, ötekini ortadan kaldırma hakkı olmazdı. Çünkü, ne kiliselerin dünyevî konularda herhangi bir yargılama yetkisi vardır ne de ateş ve kılıç, insan aklını "yanlış" konusunda ikna etmek ve hakikatin bilgisini vermek için uygun araçlardır. Bununla birlikte, varsayalım ki, yönetici (hükümdar), bu kiliselerden birini tercih edip, kendi rızasıyla, muhaliflerini istedikleri gibi cezalandırabilecekleri şekilde, ellerine kılıcını vermeye meyletsin. Hiç kimse, bir Hıristiyan kilisesinin, kardeşleri üzerinde egemenlik kurması için bir Türk imparatorundan kaynaklanan herhangi bir hakkı olduğunu söyleyebilir mi? Kendi inancının şartları yüzünden Hıristiyanları cezalandırmak konusunda hiçbir yetkisi bulunmayan bir kâfir, hiçbir Hıristiyan topluluğuna bu tür bir yetki tevcih edemeyeceği gibi, bizzat sahip olmadığı bir hakkı da onlara veremez. Bu, İstanbul'daki durum olurdu ve bu hareketin sebebi, herhangi bir Hıristiyan krallığında da aynıdır. Sivil iktidar her yerde aynıdır. Bir Hıristiyan prensi, kiliseye bir zındığın uhdesindeki güçten daha fazla bir gücü tevcih edemez; bu demektir ki, hiçbir şey veremez.

Bununla beraber, hakikatin bu en şiddetli savunucularının, hata karşıtlarının, yönetimin gücü onların tarafında yer almadıkça, o kadar çok heyecanlanıp coştukları Tanrı'ya yönelik bu gayretlerini neredeyse bütünüyle gevşetmeleri gözlenmeye değerdir. Fakat yönetimin desteği bu şanslı tarafa verilir verilmez, kendilerini daha güçlü hissetmeye başlayarak barış ve merhameti hemen bir yana bırakırlar. Onların, diğer hususlarda da dinî bakımdan incelenmeleri gerekir. Onlar, zulme devam edip efendi olma gücü bulamadıkları yerde, daha tarafsız koşullarda yaşamayı isterler ve hoşgörü vaaz ederler. Sivil erkle güçlendirilmedikleri zaman, çev-

relerine putataparlığın, batıllığın ve sapkınlığın bulaşmasına, diğer defalar dinin çıkarı onları aşırı derecede endişeli kıldığı hâlde, en sabırlı ve sâkin bir şekilde tahammül ederler. Yargıda sık görülen yahut yönetim tarafından desteklenen bu hatalara doğrudan doğruya saldırmazlar. Burada onlar, argümanlarını terketmeye razı olabilirler; ancak bu, güçlü argümanların ve doğru sebebin, nezaket ve iyi muamelenin yumuşaklığına katıldığı zamanki kadar üstün geleceği başka bir yol bulunmayan hakikati yaymanın yegâne doğru yöntemidir.

Sözün kısası, hiç kimse, ne tek tek kişiler, ne kiliseler, hatta ne de devletler, din vesilesiyle birbirlerinin dünyevî mallarına ve sivil haklarına tecavüz etmek yetkisine sahiptirler. Başka kanaatte olanlar, böylece, insanlığa nasıl öldürücü bir ihtilâf ve savaş tohumu ektiklerini, sonsuz düşmanlıkları, yağmaları ve katliamları nasıl tahrik ettiklerini kendi başlarına iyice düşünsünler. Bu düşünce, egemenliğin zorla tesis edilmesi ve dinin silâh gücüyle yayılması gerektiği fikrine üstün gelmedikçe, insanlar arasındaki ortak dostluk korunamayacağı gibi, ne barış ne de güvenlik tesis edilebilir.

Üçüncü olarak, hoşgörü görevinin, bazı ruhanî nitelikleri ve işleri ile (ister kardinal, rahip, papa, keşiş olsunlar, ister şu veya bu şekilde ayırt edilmiş olsunlar) insanlığın artakalanından (onların bizi adlandırmak istedikleri gibi, diğer mesleklerden olanlardan) ayrılan kişilerden ne talep ettiğine bakalım. Ruhban sınıfının değerini ve kökensel gücünü sorgulamak benim işim değildir. Ben sadece şunu söylüyorum, otoriteleri nereden doğmuş olursa olsun, ruhanî olduğu için, bu otoritenin kilise sınırları dahilinde kalması gerekir ve bu hiçbir şekilde sivil işlere yayılamaz. Çünkü kilisenin kendisi devletten ayrı ve farklı bir şeydir. Her iki tarafta da sınırlar sabittir ve değiştirilemez. Kim kökenlerinde, gayelerinde, işlerinde ve herşeyde birbirlerinden olağanüstü ölçüde ayrı ve sonsuz derecede farklı olan bu iki toplumu birbirine karıştırırsa, o, cennetle dünya-

yı, en uzak ve en karşı şeyleri karmakarışık eder. Bundan dolayı, hiç kimse, hangi ruhanî görevle şereflendirilmiş olursa olsun, kendi kilisesinden ve inancından olmayan başka birini aralarındaki din farklılığı sebebiyle dünyevî mallarının bir kısmından veya özgürlüğünden mahrum edemez. Çünkü bütün kilise için yasal olmayan herhangi bir şey, bir ruhanî hakla, onun üyelerinden biri için yasal hâle gelemez.

Fakat hepsi bu kadar değildir. Kilise adamlarının şiddet, yağma ve zulmün bütün türlerinden kaçınması yetmez. Havariler'in halefi olduğunu ileri süren ve öğretim işinin sorumluluğunu üstüne alan kilise adamı, tembihlerini bütün insanlara, yani Ortodoks olanlara olduğu kadar hatalı olanlara, imanda ve ibadette kendilerini kabul edenlere olduğu kadar kendilerinden farklı olanlara da yöneltmeye, onları barış ve iyi niyet görevleri hususunda uyarmaya mecburdur. Ve o, sebatkâr bir şekilde, ister sade bir insan, ister yönetici (eğer kilisesinde bunlar olacaksa) olsunlar, bütün insanları şefkate, tevazuya ve hoşgörüye teşvik etmeli, dostluk için çaba harcamalı ve hem her insanın kendi mezhebine yönelik ateşli bağlılığının hem de diğerlerinin kurnazlığının muhaliflere karşı tahrik ettiği tehlikeli ve mantıksız nefret eğilimini tamamen hafifletmelidir. Eğer vaizler her yerde bu barış ve hoşgörü doktrinini seslendirselerdi, bunun nasıl isabetli ve ne kadar büyük bir kazanç olacağını, bu insanların azalmamasını yahut başkaları veya kendileri tarafından azaltılmamasını arzuladığım itibarları üzerinde kesin bir kuşku yaratmak istiyormuş gibi görünmeyeyim diye, gösterme sorumluluğunu üzerime almıyorum. Fakat bunun böyle olması gerektiğini söylüyorum. Ve kendisinin Tanrı'nın dünyasının bir vekili, İncil'in barışının bir öğütçüsü olduğunu söyleyen biri aksini öğretirse, ya uğraşının önemini anlamıyordur ya da bunu umursamıyordur; bu hâlde o, bir gün, Barış Prensi'ne hesap verecektir. Eğer Hıristiyanlar, tekrarlanan tahriklerden ve artan haksızlıklardan sonra bile, intikamın bütün çeşitlerinden kaçınmaları gerektiği şeklinde ikaz edilmişlerse, onlara

hiç zarar vermemiş, hiçbir eziyet çektirmemiş olanlara, bunlardan hiçbirini kabul etmeyenlere karşı şiddetten ve her cins kötü muameleden nasıl da çok sakınmaları gerekir! Bu uyarıyı ve kızgınlığı, muhakkak ki, sadece kendi işlerini düşünenlere karşı kullanmaları gerekir ve onlar, Tanrı indinde kabul edilebilir olduğuna ve sonsuz selâmetin en güçlü ümitlerine sahip olduğuna ikna oldukları tarzda Tanrı'ya tapmaktan (insanlar onlar hakkında ne düşünürlerse düşünsünler) başka hiçbir şey için endişe etmemelidirler. Özel aile içi işlerde, mülklerin yönetiminde, beden sağlığının korunmasında her insan, kendi iyiliği için neyin uygun olduğunu tasavvur edebilir ve en iyi olduğunu umduğu yönde gidebilir. Hiç kimse, komşularının, işlerini kötü idare ettiğinden şikâyetçi olamaz. Hiç kimse tarlasını ekerken veya kızkardeşlerini evlendirirken bir hata işlediği için başkasına kızamaz. Hiç kimse servetini meyhanelerde tüketen bir mirasyediyi cezalandıramaz. Her insan, bedeli ne olursa olsun, istediğini yıkmaya, yapmaya veya gerçekleştirmeye bırakılmalıdır. Hiç kimse ondan yakınamaz, hiç kimse onu kontrol altına alamaz; o, özgürlüğe sahiptir. Fakat, eğer bir kimse, sık sık kiliseye gitmezse, orada tavırlarını alışılmış seremonilere kesin bir şekilde uydurmazsa, çocuklarını şu veya bu cemaatin kutsal sırlarının öğretilmesine getirmezse, bu, derhâl büyük bir velveleye sebep olur. Komşular haykırıp bağırırlar. Herkes, böylesine büyük bir suçun intikamcısı olmaya hazırdır; bağnazların, dava sonuçlandırılıncaya kadar beklemek için pek az sabırları vardır ve zavallı insanlar, duruma göre, özgürlüklerini, mülkiyetlerini veya hayatlarını kaybetmeye mahkûm edilirler. Her mezhepten kilise vaizlerimizin, hatasız insanın bulunmadığı şeklindeki bütün güçlü argümanları kendilerine uygulamaları gerekmektedir. Fakat onları kendi hâllerine bırakalım. Başka bir yargı alanına ait olan güç araçlarıyla kendi eylemlerini haklı çıkaracak nedenler sağlayamazlar ve kilise adamının yetkileri sağlıksız bir hâle gelir. Kilise adamları, güzel konuşmalarının veya bilgilerinin yardımıyla siyasî yöneticinin yetki alanı içine girmemelidirler; aksi

hâlde, sadece hakikat aşkı iddiasında olmalarına rağmen, onların ateş ve kılıçtan başka hiçbir şeyle nefes almayan bu taşkın gayreti tutkularını saptırır ve arzuladıkları şeyin geçici egemenlik olduğunu gösterir. Çünkü, kuru gözlerle ve düşüncesinden tatminkâr olmuş bir şekilde kardeşini canlı canlı yakılması için samimiyetle cellâda teslim etmek suretiyle, onun öteki dünyanın cehennem alevlerinden kurtulmasını bizzat sağlayan kimsenin anlayışlı insanları ikna etmesi çok zordur.

Son olarak, hoşgörü işinde siyasî yöneticinin görevinin ne olduğuna bakalım, bu muhakkak ki, çok önemlidir.

Ruhlarla ilgilenmenin siyasî yöneticiye ait bir iş olmadığını çoktan ispatlamış bulunuyoruz. Ruhların iyiliği siyasî yönetimle ilgili değildir, yönetimin ilgisi (eğer böyle adlandırabilirsem) kanunlarla emredip, cezalarla zorlamaya bağlıdır. Fakat öğretimden, nasihatten, iknadan ibaret bir plân, müşfik bir ilgi hiç kimse için reddedilemez. Bundan ötürü, her insanın ruh iyiliği kendisine aittir ve kendisine bırakılmalıdır. Ama ya (kişi), ruhunun kurtuluşuna aldırmıyorsa? Cevaplıyorum: Ya kişi, siyasî yönetimin yetki alanıyla diğerlerinden çok daha yakından ilgili olan şeylerle, meselâ sağlığını yahut mülklerini koruma konusunda da ihmâlkâr davranıyorsa? Yönetim, özel bir yasayla bu tür bir kimsenin yoksullaşmamasını veya hastalanmamasını temin edebilir mi? Kanunlar, mümkün olduğu kadar, vatandaşların mülkiyetinin ve sağlığının başkalarının sahtekârlığı ve şiddeti yüzünden zarar görmemelerini sağlarlar; bunlara sahip olanları kendi ihmâlkârlıklarından veya müsrifliklerinden korumazlar. Hiç kimse, istesin veya istemesin, zengin veya sağlıklı olmaya mecbur edilemez. Hatta, bizzat Tanrı bile, insanları kendi iradelerine karşı korumaz. Bununla birlikte, farz edelim ki, bazı hükümdarlar zenginleri sayısını arttırmak ve onların beden sağlığını ve gücünü korumak adına uyruklarını zorlamaya arzulu

olsun. Uyrukların Romalı hekimlerden başka kimseye danışmamaları kanunla şart mı koşulacaktır veya herkes Romalı hekimlerin reçetelerine göre yaşamaya mecbur mu bırakılacaktır? Ne ilâç, ne de et suyu olan, fakat ya Vatikan'da ya da, diyelim ki, Cenova'da bir dükkânda hazırlanan şey mi alınacaktır? Veya insanlar müzisyen olmaya mı zorlanacaktır? Yoksa bu mesleklerde ailelerini bolluk içinde geçindiren ve zenginleşen bazı kimseler var diye herkes erzakçı veya demirci mi olacaktır? Ama, denilebilir ki, zenginliğe giden binlerce yol vardır, oysa cennete giden sadece tek bir yol bulunur. Bu, özellikle, insanları aslında şu veya bu yola zorla sokmayı savunanlar tarafından pekâlâ söylenebilir. Çünkü cennete giden birçok yol varsa, zorlama yapmak için çok da fazla bahane kalmaz. Fakat, şimdi ben, kutsal coğrafyaya göre, Kudüs'e doğru götüren kutsal yolda olanca gayretimle yürüyor olsaydım, belki çizme giymedim diye; saçımın kesimi doğru değil diye; belki doğru bir şekilde giyinmedim diye; yolda et veya damak zevkime uygun bazı başka yiyecekler yedim diye; beni fundalıklara veya uçurumlara götürür gibi görünen belli sapa yollardan sakındım diye; aynı yolda bulunan birçok patikalar içinde en düzgün ve en temiz görüneninde yürümeyi tercih ettim diye; daha az ciddî olan bazı yolcularla veya olmamaları gerektiği kadar ters olan bazılarıyla arkadaşlık kurmaktan kaçındım diye; veyahut, hasılı, ister beyaz giymiş olsun, ister giymemiş veya ister piskoposluk tacıyla ödüllendirilmiş olsun, ister ödüllendirilmemiş, bir rehberi izledim diye, niçin başkaları tarafından dövülmem yahut kötü muamele görmem gereksin? Elbette, iyice düşünürsek, bunların genellikle (eğer batıl itikat veya riyakârlık eşlik etmiyorsa, ruhların selâmeti ve din adına hiçbir yargı söz konusu değilse) riayet etmenin veya yapmanın ihmâl edilebileceği sıradan işler olduğunun farkına varırız. Bunlar, dinin aslî ve hakikî temeli olan kısmında tamamen anlaşılmış

bulunan Hıristiyan kardeşler arasında amansız düşmanlıklar doğuran cinsten şeylerdir.

Fakat bu durumlardan farklı sonuçlar çıkarmayı, kendi tarzlarında olmayan her şeyi mahkûm eden bağnazlara bırakalım. Biz ne sonuç çıkaracağız? Sonsuz mutluluğa giden doğru yol, bunlardan ancak bir tanesidir; fakat, insanların peşinden gittiği bu yolların büyük çeşitliliğinde hangisinin doğru yol olduğu hâlâ şüphelidir. Şimdi, ne devlet, ne kanun çıkarma hakkı siyasî yöneticiye cennete giden bu yolu, her özel şahsın kendi araştırması ve çalışması aracılığıyla bizzat keşfetmesinden muhakkak ki daha fazla keşfettirmez. Varsayalım ki, şiddetli bir hastalıkla ölüme yaklaşmış, kendisi için tek bir çarenin bulunduğu, fakat bu çarenin de bilinmediği bir vücudum var. Tek bir çare var, ama o da bilinmiyor diye bana bir ilâç tavsiye etmek siyasî yöneticiye mi kalmıştır? Ölümden kaçmanın benim için yalnız bir yolu bulunuyor diye, yargıcın emirlerini her ne olursa olsun yerine getirmek benim açımdan daha mi güvenli olacaktır? Her insanın bizzat samimî bir şekilde, medidasyon, çalışma, araştırma yoluyla edinip bilgisine ulaştığı şeyler, herhangi türden bir insanın özel tasarrufuymuş gibi telâkki edilemezler. Hükümdarlar, gerçekten, güç bakımından insanlardan üstün doğarlar, fakat doğada eşittirler. Hukuk ve yönetme sanatı başka konularla ilgili fazla bilgi içermez; bunlar en az da din konusunda belli bilgileri içinde barındırırlar. Çünkü, eğer böyle olmasaydı, yeryüzü efendilerinin dinî meselelerde karar verirlerken bu derece engin bir şekilde farklılaşmaları nasıl mümkün olurdu? Fakat, kabul etmeliyiz ki, sonsuz hayata giden yol –bir hükümdar tarafından uyruklarının bildiğinden daha iyi bilinebilir yahut en azından tereddütlü konularda sade insanlar için en güvenli ve en kullanışlı yol– onun buyruklarını izlemektir. Yani ne demek istiyorsunuz? Eğer prens, geçiminiz için ticarete atılmanızı emretmişse, başarısızlık korkusuyla yıkılmanız mı gerekir? Cevaplıyorum: Prensin emri üzerine tüccar olurdum, çünkü ticarette başarısızlığa uğradı-

ğım taktirde, o, kaybımı bir şekilde bol bol telâfi edebilirdi. Eğer, kendisinin ileri sürdüğü gibi, gelişip zenginleşmemi arzuladığı doğruysa, başarısız yolculuklar beni iflâs ettirdiği zaman, bana tekrar destek verecektir. Fakat, hayata gelmeyi değerli kılan konularda durum böyle değildir; eğer orada yanlış bir yöne gidersem, bu bakımdan bir kere mahvolursam, kaybımı telâfi etmek, ıstırabımı hafifletmek veya manevî varlığımı herhangi bir ölçüde, neredeyse bütünüyle yenilemek yargıcın gücü içinde değildir. Cennet Krallığı için nasıl bir garanti verilebilir?

Belki bazıları, bütün insanların din işlerinde peşinden gidilmesi şart kararın sivil yönetimde değil, kilisede olduğuna inandıklarını söyleyeceklerdir. Yönetim, kilisenin belirlediği hükümlere uymalıdır ve din işlerinde, hiç kimsenin kilisenin öğrettiğinden başka türlü davranmasını veya inanmasını otoritesine dayanarak sağlamamalıdır. Yani, bu konularla ilgili yargıda bulunma kilisenin görevidir; siyasî yöneticinin kendisi de ona itaat ederken, bu tür bir itaati başkalarından da talep eder. Kim, Havariler zamanında kutsal olan kilise adının, sonraki çağlarda inananların dikkatini başka şeylere çekmek için kullanılmış olduğuna sık sık tanık olmamıştır? Fakat, mevcut durumda bu bize yardım etmez. Cennete götüren yegâne dar yolu siyasî yönetici, sıradan insanlardan daha iyi bilmez ve bundan ötürü, bu yol konusunda belki de en az benim kadar cahil olan ve benim selâmetimle benden daha az ilgili olan bir kimsenin kılavuzluğuna kendimi güvenle bırakamam. Birçok Yahudi kralı içinde, kimbilir kaç tanesi kendilerine tâbi olan, bu yüzden de kendilerini körü körüne izleyen İsraillileri putperestliğe sevkedip onların helâk edilmelerine sebep olmuştur? Ancak buna rağmen, yerinde bir cesaret buyuruyorsunuz ve bana artık herşeyin güvenli ve sağlam olduğunu söylüyorsunuz. Çünkü siyasî yönetici şimdi dinsel sorunlarda kendi emirlerinin yerine getirilmesini buyurmuyor, fakat sadece kilisenin emirlerini buyuruyor. Hangi kilisenin? Sizi tenzih ederim. Muhakkak ki,

kendisine en iyiymiş gibi görünenin. Sanki benim yasalar ve cezalar aracılığıyla bu veya diğer kiliseye girmeye zorlanmam, onun bu konudaki yargısının işin içine karışması değilmiş gibi. Onun beni bizzat yönlendirmesi ve başkaları aracılığıyla yönlendirilmesi arasında ne fark vardır? Ben her iki yolda da onun iradesine tâbiyimdir ve nihaî durumumun her iki yolunu belirleyen odur. Bir İsraillinin, bazı kişiler kralın dinde kendi başına hiçbir şey buyurmadığını kendisine söylediler diye, biraz daha iyi durumda bulunan kralın emri üzerine veya uyruklarına kutsal ibadette, rahipler konsülü tarafından onaylanan yahut kendi kiliselerinin doktorları tarafından kutsal hak olduğu bildirilen şeyden başka bir şey yapılmasını emretmediği için Baal'e tapınması mı gerekirdi? Eğer herhangi bir kilisenin dini, sırf bu mezhebin lideri, rahipleri ve papazları, bu grubu oluşturanların tümü, onlardan olabilecek herkesi, övdüğü ve kutsadığı için doğru ve kurtarıcı olsaydı, acaba hangi din hatalı, yanlış ve yıkıcı sayılabilirdi? Socianların doktrini hakkında şüphe doluyum; Baphistler veya Luteryanlar tarafından uygulanan ibadet tarzından şüpheliyim, siyasî yönetimin emri üzerine, o dinde, kilisenin doktorlar konsülü ve otoritesi tarafından emredilenlerden başka hiçbir şey emretmiyor diye, benim açımdan zerre kadar bile güven vermeyen bu kiliselerden birine yahut ötekine katılmam mı gerekir?

Fakat, doğrusunu söylemek gerekirse, kilisenin (eğer rahiplerle kanun yapıcılarının antlaşmasının bu isimle adlandırılması gerekiyorsa) mahkemenin kararlarına uymasının, mahkemenin kilisenin kararlarına uymasından daha uygun olduğunu itiraf etmeliyiz. Ortodoks ve Ari imparatorluklarının birbirlerini izleyen iniş çıkış dönemlerinden kilisenin nasıl etkilendiği çok iyi bilinmektedir. Yok eğer bunlar çok geçmişte kalmış şeylerse, modern İngiliz tarihi, VIII. Henry, VI. Edward, Mary ve Elizabeth yönetimlerinde, ruhban sınıfının iman kurallarını, ibadet şekillerini, her şeyi bu krallar ve kraliçelerin eğilimlerine göre ne kolay, ne kadar pürüz-

süz bir şekilde değiştirdiklerinin taze örneklerini verir bize. Ancak, din konusunda böylesine farklı şeyler emreden bu krallara ve kraliçelere, onların birçok emrine itaat edilmesini, kendi fikirlerine dayanarak hiç kimse (hemen hemen bir ateistten başka birini kastetmiyorum) söylemeye cüret edemez. Sonuç olarak, bir kralın kendi muhakemelerinden hareketle, bir kimsenin dini konusunda hak iddia edip, bağlayıcı emirler vermesiyle, bunu ruhanî otoriteye ve diğerlerinin tavsiyelerine dayanarak yapması aynı şeydir. Farklılıkları ve anlaşmazlıkları yeterince bilinen kilise adamlarının kararları, hiçbir surette ne daha sağlam veya daha güven verici olabilir ne de olayların hepsinin birleşmesi sivil erke yeni bir güç ilâve edebilir.

Fakat, sonunda, temel düşünceyi ve bu anlaşmazlığı mutlak olarak belirleyen şey şudur: Siyasî yöneticinin inanışı dince sağlam ve gittiği yol hakikaten İncil'e göre olsa bile, burada kendi aklımca adamakıllı ikna edilmezsem, onun peşinden gitmenin benim için hiçbir garantisi olmayacaktır. Vicdanımın buyruklarına karşı gireceğim yol, her ne olursa olsun, bana kutsal ödüller getirmeyecektir. Zevk almadığım bir zanaatle zenginleşebilirim, inanmadığım ilâçlarla bazı hastalıklarda tedavi olabilirim; fakat şüphe duyduğum bir din ve tiksindiğim bir ibadet aracılığıyla kurtulamam. Bir inançsız için başka bir insanın inancına bürünmek beyhudedir. İman ve sadece içsel samimiyet Tanrı'nın kabulünü kazanan şeylerdir. En uygun ve en onaylanan ilâçlar, eğer midesi alır almaz onu reddediyorsa, hasta üzerinde hiçbir etkide bulunamaz; hatta böyle davranarak hasta bir insanın bünyesinin zehire dönüştüreceği kesin olan bir ilâcı, onun boğazına boşu boşuna tıkmış olursunuz. Başka bir deyişle, dinde şüpheli olan her ne olursa olsun, yine de en azından şu bellidir ki, doğru olmadığına inandığım hiçbir din, benim için ne geçerli ne de uygun olabilir. Bundan ötürü, hükümdarların, onların ruhlarını kurtarma iddiasıyla, uyruklarını kendi kilise toplu-

luğuna girmeye zorlamaları beyhudedir. Onlar, eğer inanıyorlarsa, zaten kendiliklerinden geleceklerdir, yok eğer inanmıyorlarsa, girmeleri onlar açısından hiçbir işe yaramayacaktır. Kısacası, iyiniyet ve şefkat iddası ne kadar büyük olursa olsun, insanlar isteseler de istemeseler de, kurtulmaya zorlanamazlar. Ve bundan dolayı, yapılacak tek şey, bunun onların vicdanlarına bırakılmasıdır.

Böylece, din konusunda birbirleri üzerinde her türlü tahakkümden kurtulmuş insanları uzun uzadıya ele aldıktan sonra, şimdi de onların ne yapmaları gerektiğine bakalım. Bütün insanlar, Tanrı'ya alenî olarak ibadet edimesi gerektiğini bildirirler ve kabul ederler; aksi taktirde, birbirlerini kamuya açık beraberliklere niçin zorlasınlar? Bundan dolayı, insanlar, oluşmuş bu özgürlükler içinde, birbirleriyle tanışmak, sadece karşılıklı olarak manen ve fikren yükselmek için değil, Tanrı'ya ibadet ettikleri dünyayı kendilerinin kılmak, onun Kutsal Kralına kendisinden utanmadıkları, böylesinin onun indinde değersiz yahut uygunsuz olmadığını düşündükleri türden bir hizmet sunmak ve nihayet, ihlâs öğretisi, hayatın kutsallığı ve uygun ibadet biçimi aracılığıyla, başkalarını hakikî din sevgisine çekerek, din konusunda tek tek insanların yapamayacakları türden şeyleri yerine getirmek için dinsel topluluklara girmektedirler.

Kiliseler olarak adlandırdığım bu dinî topluluklara siyasî yönetimin hoşgörü göstermesi gerekir; çünkü bu toplulukların işi, özellikle ilgilenmenin her insan için meşru olduğu şeyden (ruhlarının selâmetini kastediyorum) başka bir şey değildir; ve bu bakımdan, millî kiliseyle diğer farklı cemaatler arasında hiçbir farklılık söz konusu değildir. Fakat her kilise içinde, bilhassa düşünülmesi gereken iki konu vardır: İbadetin dış formu ve ayinleriyle, imanın doktrinleri ve hükümleri. Bu konuların, bütün hoşgörü sorununun daha açık bir şekilde anlaşılabilmesi için, ayrı ayrı ve açık seçik ele alınması gerekmektedir.

Zahirî ibadete ilişkin olarak, ilk önce, yargıcın yasa yoluyla, gerek kendi kilisesini, gerekse az çok farklı olan bir başkasını, Tanrı'ya ibadette, her ne olursa olsun, herhangi bir ayinin veya seromoninin yapılmasını mecbur etmeye yönelik hiçbir gücü bulunmadığını söylüyorum. Ve bu, sadece kiliseler özgür topluluklar olmadıkları için değil, fakat Tanrı'ya ibadette her ne uygulanırsa uygulansın, bu uygulamanın Tanrı indinde kabul edilebilir olduğuna onu uygulayanlar tarafından inanıldığı için de savunulabilir bir şeydir. İmânın vaadiyle alâkalı olmayan her ne olursa olsun, Tanrı için ne kendinde daha iyi, ne de daha kabul edilebilirdir. Bu yüzden, insanlara, onların kendi sağduyularına karşıt türden şeyler empoze etmek, gerçekte, dinin bütün gayesinin Tanrı'yı hoşnut kılmak olduğu ve özgürlüğün esasen bu gaye için gerekli olduğu gözönüne alınırsa, onlara Tanrı'ya karşı gelmelerini buyurmaktır ve bunun ne kadar akıl ve mantık dışı olduğunu açıklamaya hiç gerek yoktur.

Fakat bundan, belki de, siyasî yönetimin gündelik işlerdeki her türlü yetkisini reddettiğim, yasa yapımında söz konusu sorunu tamamen dışarıda bıraktığım sonucu çıkarılacaktır. Hayır, gündelik işlerin, belki de yalnızca bu çeşit konuların, yasama gücüne tâbi olduklarını seve seve kabul ediyorum. Ancak bundan, siyasî yönetimin keyfi neyi isterse onu emredebileceği sonucu çıkmaz. Kamu çıkarı kuraldır ve bütün kanun yapımının ölçütüdür. Eğer bir şey, toplum için faydalı değilse, hiç de önemsiz olmasa bile, yasayla yerleştirilmesi gerekmez.

Ve ayrıca, kendi doğalarında asla böyle önemsiz olmayan şeyler, kiliseye ve Tanrı'ya ibadet için getirildikleri zaman, bu kullanımda, sivil işlerle hiçbir bağlantıya sahip olmadıkları için, siyasî yöneticinin yetki alanı dışında kalırlar. Kilisenin yegâne görevi ruhların selâmetidir ve orada şu veya bu ayinin yapılması devleti yahut onun herhangi bir üyesini hiçbir şekilde ilgilendirmez. Bu

dinsel toplantılarda ne herhangi bir ayinin yapılması ne de kaldırılması hayata, özgürlüğe veya herhangi birinin malına hiçbir kazanç sağlamadığı gibi, bir zarar da vermez. Örneğin, çocuk yıkamanın bizzat sıradan bir iş olduğu kabul edilsin; siyasî yönetimin de herhangi bir hastalığın tedavisi yahut önlenmesi için çocukların bu tür yıkamaya tâbi tutulmasını yararlı bulduğu ve bunun kanun konusu olacak derecede ağır bir mesele saydığı farz edilsin. Bu durumda, siyasî yönetim, çocukların yıkanmasını emredebilir. Fakat, hiç kimse, bundan dolayı, siyasî yöneticinin, ruhlarının arınması için bütün çocukların kutsal leğende rahip tarafından vaftiz edilmesi gerektiğini yasayla buyurma konusunda aynı hakka sahip olduğunu söyleyebilir mi? Bu iki durum arasındaki müthiş farklılık, herkes için ilk bakışta görülecek kadar açıktır. Olmazsa son durumu bir Yahudi çocuğuna uygulayalım ve bizzat bu durumun ifade ettiğine bakalım. Çünkü, Yahudi uyrukları bu konuda Hıristiyan bir yöneticiden başka kim engelleyebilir? Şimdi, biz, eğer bir Yahudi'ye, kendi inanışlarına karşıt olarak, dininde doğası bakımından önemsiz bir şeyi uygulamaya zorlamak şeklinde bir kötülük yapılmaması gerektiğini kabul ediyorsak, bu çeşit bir şeyin bir Hıristiyana yapılabileceğini nasıl iddia edebiliriz?

Yine, kendi doğaları bakımından gündelik işler, tam da bu sebeple, hiçbir insanî otorite tarafından, Tanrı'ya ibadetin herhangi bir unsuru kılınamazlar. Çünkü gündelik şeyler, yapıları nedeniyle, Tanrı'nın teveccühünü kazanmaya muktedir değildirler, hiçbir insanî kuvvet veya otorite de bunu başarmaya imkân verecek ölçüde bir asaleti ve mükemmelliği onlara veremez.

Hayatın sıradan işlerinde, Tanrı'nın yasaklamamış olduğu önemsiz şeylerin kullanılması serbest ve meşrudur ve bu yüzden, bu şeyler insanî otorite içinde yer alır. Fakat dinsel konularda böyle değildir. Önemsiz şeyler, bizzat Tanrı tarafından tesis edildikleri ve Tanrı, bazı pozitif buyruklarla, onların zavallı günahkâr

insanların katılmalarını kabul etmeyi lütuf buyurduğu bu ibadetin bir parçası kılınmasını emrettiği için, Tanrı'ya ibadette farklı bir meşruiyete sahip değildirler. Aksi hâlde, Tanrı bize "bu ve bu çeşit şeylere katılmanızı sizden kim talep etti?" diye öfkeyle sorduğu zaman, O'na, bunları siyasî yönetimin buyurduğu şeklinde cevap vermek yeterli olurdu. Eğer siyasî yönetimin yetkisi böylesine genişlerse, dinin içine yasal bir şekilde neler dahil edilmez ki? Yönetimin otoritesi üzerinde inşa edilen hangi karmaşık ayinler, hangi batıl uygulamalar Tanrı'nın müminlerine (vicdana karşı) dayatılmaz ki? Çünkü bu ayinlerin ve batıl uygulamaların en büyük bölümü, kendi doğaları bakımından sıradan şeylerin ne dinsel kullanımından ibarettir ne de, bunlardan, Tanrı onların yaratıcısı olmadığı için başka bir şekilde istifade etmek günahtır. Birazcık suyla, ekmek ve şarabın kullanılması hem kendi doğaları hem de hayatın bütün alelâde durumları bakımından önemsizdir. Hiç kimse, kutsal kanun olmasaydı bile, bu şeylerin dine dahil edilip, ilâhî ibadetin bir parçası kılınması gerektiğini söyleyebilir miydi? Eğer insanî bir otorite yahut sivil erk bunu yapabilseydi, onun ilâhî ibadetin bir parçası olarak balık yemeyi ve bira içmeyi de emretmemesi niçin gerekli olsun? Fakat bu şeylerin gündelik kullanımları ne kadar önemsiz olursa olsunlar, Tanrısal otorite olmaksızın, kutsal ibadete katılmaya kalkışıldığı zaman, bir köpeğin kurban edilmesi kadar iğrençtir. Ama bir köpeğin kurban edilmesi niçin o kadar iğrenç olsun? Tanrısal doğa bakımından, sorunla ilişkileri tamamen aynı olan bir köpekle bir keçi arasında, Tanrı, kendisine ibadette birinin kullanılmasını, diğerinin kullanılmamasını talep etmiş olmadıkça, ne farklılık vardır? Biz, bundan ötürü, siyasî yöneticinin ne kadar yetkisi altında olursa olsunlar, önemsiz şeylerin, sırf Tanrı'ya ibadette onların önemsiz olmalarına son verdikleri iddiasıyla dinin içine dahil edilip dinsel topluluklara dayatılmamaları gerektiğini görüyoruz. Tanrı'ya onu memnun ederek onun lütfunu kazanmak niyetiyle ibadet edilir. Fakat bu, bizzat

Tanrı tarafından emredildiğinden, Tanrı'yı hoşnutsuz kılacağını bildiği hâlde, başkasının emri üzerine, böyle bir kurban sunan kimseyle yapılamaz. Bu, Tanrı'yı hoşnut kılmak yahut onun gazabını yatıştırmak değildir, fakat ibadetin doğasına ve maksadına kesinlikle karşıt bir hareket olan açık bir aşağılamayla onu bilerek ve isteyerek tahrik etmektir.

Ama burada şu sorulabilir: Kutsal ibadete ait olan hiçbir şey madem ki insan basiretine bırakılmıyor, o hâlde kiliseler nasıl olup da ibadetin yeri ve zamanı vb. hakkında herhangi bir şey buyurma yetkisine sahip oluyorlar? Buna cevap vermem için, dinî ibadette, bizzat ibadetin parçası olanla, sadece bir keyfiyet olanı ayırt etmemiz gerekir. İbadetin bir parçası olanın, Tanrı tarafından belirlenmiş olması ve onu hoşnut kılması gerektiğine inanılır, bu yüzden o zorunludur. Keyfiyetlerse, genel olarak ibadetten ayrılamasalar bile, yine de belirli örnekleri veya modifikasyonları belirlenmemiş olan şeylerdir ve bundan ötürü de önemsizdirler. İbadet yeri ve zamanı, ibadet kıyafeti ve ibadet edenin duruşu bu çeşit şeylerdir. Bunlar keyfiyetlerdir ve Tanrı'nın onlar hakkında herhangi bir açık buyruk vermediği yerde kesinlikle önemsizdirler. Meselâ, Yahudiler arasında ibadetin yeri ve zamanı, bu görevi yerine getirenlerin kılık kıyafetleri sadece birer keyfiyet değil, fakat bizatihi ibadetin bir parçasıdır; öyle ki, bu ibadet içinde herhangi bir şeyin meşru şeklinden eksik veya farklı olması durumunda, onun Tanrı tarafından kabul edileceğini umamazlar bile. Fakat bunlar, İncil'in özgürlüğü altındaki Hıristiyanlar için sadece keyfiyettirler, bu durumda her kilise düzenin amacı, terbiye ve ahlâkî yücelme için çok işe yarayacağına hükmedilen türden tedbirleri uygulamaya koyabilir. Ama, İncil'in hâkimiyeti altında bile, birinci veya yedinci günün Tanrı'ya tahsis edilerek, onun ibadeti üzerinde yoğunlaşmak gerektiğine inananlar açısından, zamanın bu bölümü basit

bir keyfiyet değil, fakat ilâhî ibadetin, ne değiştirilebilecek, ne de aldırmazlıktan gelinebilecek gerçek bir parçasıdır.

Bunun yanı sıra, siyasî yönetim yasalar yoluyla bir kiliseye herhangi bir ayini veya dinsel töreni empoze etmeye yönelik hiçbir güce sahip olmadığı gibi, herhangi bir kilise tarafından kabul edilmekte, onaylanmakta ve uygulanmakta olan ayinleri ve dinî törenleri yasaklamaya yönelik bir güce de sahip değildir; çünkü, eğer böyle olsaydı, kuruluşunun gayesi sadece kendi tarzında özgürce Tanrı'ya ibadet etmek olan kilisenin kendisini yıkardı.

Bu kurala dayanarak, eğer bazı cemaatler çocukları kurban edecek bir zihniyette olsalardı veya (ilk Hıristiyanların hatalı olarak suçlanmış oldukları gibi) kendilerini şehvetli bir şekilde önüne çıkan herkesle cinsel ilişki kurmanın pisliğiyle kirletselerdi yahut başka türlü iğrenç anormallikleri âdet hâline getirselerdi, siyasî yönetim dinî bir beraberlik içinde bulunuyorlar diye onlara hoşgörü göstermek mecburiyetinde mi olurdu diye sorabilirsiniz. Cevaplıyorum: Hayır. Bu hareketler, ne hayatın sıradan akışı içinde ne de herhangi bir dinî toplantı içinde meşru olabilirler. Fakat, gerçekten dinî bir sebeple biraraya gelmiş bir topluluk bir dana kurban etmeyi istiyorsa, bunun bir yasayla yasaklanması gerektiğini reddediyorum. Meliboeus, kendisinin olan bir buzağıyı, meşru bir şekilde kendi evinde öldürüp onun herhangi bir parçasını uygun olduğunu düşündüğü tarzda yakabilir. Ve aynı nedenle, buzağısını dinsel bir toplantıda da öldürebilir. Çünkü, bundan dolayı, herhangi bir kimseye zarar verilmemiştir; başka birinin malları ziyan edilmemiştir. Böyle yapmanın Tanrı'yı hoşnut kılıp kılmayacağı, bunu yapmayı düşünenlerin işidir. Siyasî yönetimin görevi, sadece, devletin zarar görmemesine; hiç kimseye gerek hayat gerekse mülk bakımından hiçbir zarar verilmemesine dikkat etmektir. Ve bu sebeple, bir şölende tüketilebilen şey, bir kurbanda da tüketilebilir. Fakat eğer, devletin çıkarlarıyla ilgili olağanüstü durumlar, müthiş bir salgınla

yok olmuş sığır stoğunu çoğaltmak amacıyla, belirli bir süre için bütün hayvan kesimlerinin yasaklanmasını icap ettirirse, böyle bir hâlde, kim siyasî yönetimin her türlü buzağı kesimini yasaklamasını anlayışla karşılamayacaktır? Bu olguda, sadece şunun fark edilmesi gerekir ki, yasa ne dine ne de kurbana ilişkin olarak yapılır, o yalnızca politik bir soruna ilişkin olarak yapılır; bundan ötürü buzağıların kesimi dışında kurban yasaklanamaz.

Bununla biz, kiliseyle devlet arasında nasıl bir fark olduğunu görüyoruz. Devlet için yasal olan herhangi bir şey, siyasî yönetim tarafından kiliseye yasaklanamaz. Uyruklara gündelik istifadeleri için müsaade edilen bir şeyin, bir mezhepteki insanların kendi dinî âdetleri için kullanılması, siyasî yönetim tarafından ne yasaklanabilir ne de yasaklanması îcap eder. Eğer bir kimse, kendi evinde, ister oturarak ister diz çökerek, yasal bir şekilde şarap ve ekmek alabiliyorsa, yasanın dinî ibadette onun bu özgürlüğünü kısıtlamaması gerekir; kilisede ekmeğin ve şarabın kullanımı çok farklı olsa ve imanın sırlarına ve kutsal ibadetin ayinlerine tatbik edilse bile. Fakat gündelik kullanımlarında insanların ortak mutluluğuna zararlı olan ve bu yüzden de kanunlarla yasaklanmış bulunan şeylere kiliselerin kutsal ayinlerinde de izin verilmemesi gerekmektedir. Ancak siyasî yönetim, otoritesini, kamu çıkarı bahanesiyle, herhangi bir kiliseye baskı yaparak kötüye kullanmamaya daima çok dikkat etmelidir.

Denebilir ki, eğer bir kilise putperest olursa, siyasî yönetim tarafından yine de hoşgörülmeli midir? Cevaplıyorum: Putperest bir kiliseyi ortadan kaldırmak için siyasî yönetime verilebilecek hangi güç, zamanı ve yeri geldiğinde Ortodoks bir kiliseyi yok etmek için de kullanılmayabilir? Çünkü sivil-siyasî gücün her yerde aynı olduğu ve her prensin kendi dininin ortodoksu olduğu hatırda tutulmalıdır. Eğer, bundan ötürü, siyasî yöneticiye manevî konularda, Cenova'da olduğu gibi, bu çeşit bir güç garanti edilirse, o, şiddet ve kanla, oradaki güya putperest olan dinin

kökünü kazıyabilir; başka bir siyasî yönetici, aynı kurala dayanarak, bazı komşu ülkelerde reforme edilmiş dinin mensuplarına ve Hindistan'da Hıristiyanlar'a zulmedebilir. Sivil erk, hükümdarın isteğine göre, dindeki her şeyi ya değiştirebilir ya da hiçbir şeyi değiştiremez. Eğer bir kere, yasalar ve cezalar aracılığıyla, bir şeyin dinin içine sokulmasına müsaade edilirse, buna koyulacak hiçbir sınır bulunmayacak, fakat, siyasî yönetimin bizzat biçimlendirildiği hakikat kuralına göre her şeyi değiştirmek her hâlükârda meşru olacaktır. Hiç kimse, her ne olursa olsun, kendi dini yüzünden dünyevî zevklerinden mahrum bırakılmamalıdır. Hatta, bir Hıristiyan prense tâbi olmayan Kızılderililerin bile, bizim inancımızı ve ibadetimizi benimsemiyorlar diye, gerek bedensel, gerekse malları bakımından cezalandırılmamaları icap eder. Eğer onlar, kendi ülkelerinde gözlemledikleri ayinlerin Tanrı'yı hoşnut kıldığına ve bu yolla mutluluğu elde edeceklerine ikna edileceklerse, onların Tanrı'ya ve kendi hâllerine bırakılmaları gerekir. Bu meselenin altını çizmeliyiz: Her şeyden mahrum, dikkate alınmayacak kadar az sayıda Hıristiyan, pagan bir ülkeye varırlar; bu yabancılar, samimî bir insanlıkla, hayatın zorunlu ihtiyaçları konusunda kendilerine yardım etmeleri için oranın sakinlerine yalvarırlar. İhtiyaç duydukları şeyler onlara verilir, oraya yerleşmeleri kabul edilir ve bunların hepsi birbirine karışıp bir halk olarak çoğalırlar. Hıristiyan dini, bu yollarla o ülkede kök salarak yayılırsa da, hemen en güçlü din hâline gelmez. İşler bu minvaldeyken, barış, dostluk, iman ve eşit adâlet onlar arasında korunur. Sonunda bir gün, siyasî yönetici bir Hıristiyan olur ve bu yolla Hıristiyanlar en büyük güç hâline gelirler. Bunun ardından, derhâl, bütün sözleşmeler iptal edilip, bütün sivil haklar çiğnenerek putperestliğin kökü kazınır; ve bu masum paganlar, eşitlik kurallarının ve doğa yasasının titiz gözlemcileri, toplumun yasalarına karşı hiçbir surette şiddet uygulamayanlar, eski dinlerini terketmeyip, yeni ve tuhaf dini benimsemezlerse,

topraklarından ve atalarının mülklerinden kovulurlar ve belki de canlarından edilirler. O hâlde, en azından, kilisenin bağnazlığının sömürgenin arzusuyla birleştiği zaman neyi üretmeye muktedir olduğu ve dinin ruhların kurtuluşu bahanesinin nasıl kolayca bir cübbe için açgözlülüğe, yağmaya ve ihtirasa hizmet ettiği ortaya çıkmaktadır.

Şimdi putperestliğin herhangi bir yerde, kanunlar, cezalar, ateş ve kılıç yoluyla kökünün kazınması gerektirdiğini kim iddia ederse etsin, o, bu hikâyeyi kendisine de uyarlamalıdır. Bunun sebebi, Amerika'da da, Avrupa'da da aynıdır. Ne oradaki paganlar ne de buradaki muhalif Hıristiyanlar, kilise mahkemesine hâkim olan hizip tarafından, herhangi bir hakla, dünyevî varlıklarından yoksun bırakılamayacakları gibi, dine bağlı nedenlerle, sivil haklar bir yerde diğer yerden daha çok ne değiştirilebilir ne de çiğnenebilir.

Fakat, bazılarının iddiasına göre, putperestlik günahtır ve bu yüzden hoşgörüyle karşılanmamalıdır. Eğer putperestlikten bu sebeple kaçınılması gerektiği söylenseydi, çıkarılan sonuca olumlu denebilirdi. Fakat buradan, günah olduğu için putperestliğin siyasî yönetim tarafından cezalandırılması gerektiği sonucu çıkarılamaz. Tanrı'ya karşı günah olarak kabul edilen her şeyin, hiçbir ayrım gözetmeksizin, adâletin kılıcı tarafından cezalandırılması siyasî yöneticilere düşen bir görev değildir. Harislik, merhametsizlik, tembellik ve pek çok başka şey, insanların ortak kanaatiyle günah kabul edilirler; fakat hiç kimse bunların siyasî yönetim tarafından cezalandırılması gerektiğini söylemez. Bunun sebebi, bunların diğer insanların haklarına zarar vermemeleri ve huzurunu kaçırmamalarıdır. Hatta, yalancılık ve yalan yere yemin etme günahları, kişinin komşusuna ve devlete zarar verdiği durumlarda bile, gerçek bir alçaklık ve Tanrı'ya yönelik bir saldırı söz konusu olmadıkça, hiçbir yerde kanunlarca cezalandırılmamalıdır. Başka bir ülkede, bir Müslüman veya putperest hükümdara, Hıristiyan dini yanlış ve Tanrı'ya haka-

ret gibi görünürse, oradaki Hıristiyanlar aynı sebeple ve benzer bir şekilde ortadan kaldırılmazlar mıydı?

Fakat iddia edilebilir ki, Musa'nın kanunlarına göre de putperestlerin imha edilmeleri gerekmektedir. Bu, Musa'nın kanunlarında gerçekten de yer almaktadır; ancak biz Hıristiyanlara zorunlu değildir. Hiç kimse, Musa'nın kanunlarının emrettiği herşeyin, Hıristiyanlar tarafından uygulanması gerektiğini ileri süremez; fakat hiçbir şey, insanların genelde uyguladıkları moral, hukukî ve resmî kurallardaki genel ayrımcılık kadar saçma olamaz; zira bu şekilde yasalar, sadece ve sadece ait oldukları toplumun insanları için bağlayıcı olabilirler. "Dinleyin, ey İsrailliler!" sözleri, Musa'nın kanunlarına uyma yükümlülüğünü sadece o insanlarla sınırlandırmaktadır. Yalnızca bunu göz önüne aldığımızda, Musa'nın kanunları uyarınca putperestlerin idam cezasına çarptırılmasını teşvik edenlere gerekli yanıt verilmiş olur. Fakat, yine de, bu argümanı biraz daha özel olarak ele alacağım.

Putperestlerin durumu, Yahudi toplumu açısından, iki ayrı grupta incelenebilir. Birinciler, Musevî ayinlerini, örflerini öğrenerek Musevîliğe kabul edilmiş, bu toplumun vatandaşı sıfatını kazanmış, fakat sonradan İsrail Tanrısı'na ibadetten yüz çevirmiş olanlardır. Bunlar, hain ve âsi olarak dava edilirler ki, suçları en ağır ihanetten hafif değildir. Çünkü Yahudi devletinde, diğerlerinden farklı olarak, mutlak bir teokrasi vardı; orada devlet ve dinsel kurumlar arasında ne bir fark vardı ne de olabilirdi. Görünmeyen tek Tanrı'ya ibadeti tesis eden kurallar, o insanların medenî hukukunun ve siyasî yönetimlerinin bir kısmını oluşturmaktaydı ve Tanrı'nın kendisi de bizzat yasa koyucu durumundaydı. Eğer biri, bana şu anda böyle bir temel üzerinde kurulmuş, dinî kuralların kaçınılmaz olarak toplum kurallarının yerine geçtiği ve yöneticilerin sivil gücü olan bir kiliseyle sıkı uyum içinde bulundukları bir devlet gösterebilseydi, bunu kabul edebilirdim. Fakat İncil'de,

Hıristiyan devleti diye bir kavram kesinlikle yoktur. Gerçekten de, İsa'nın inancını kucaklamış pek çok şehir ve krallık olmakla birlikte, bunlar, İsa'nın kanununa burunlarını sokmayıp, eski yönetim şekillerini korumuşlardır. İsa insanlara, inanç ve dürüstlükle, sonsuz hayatı nasıl kazanabileceklerini öğretmiştir; ancak, herhangi bir devlet kurmamıştır. Takipçilerine hiçbir şekilde yeni ve özel bir yönetim biçimi tanımlamamış, siyasî yönetimlerin ellerine de, insanları eski dinlerini terkedip, kendisininkini kabul etmeye zorlamakta kullanacakları kılıcı teslim etmemiştir.

İkinci olarak, İsrail devletine yabancı olanlar, Musevî yasasının kurallarına uymaya zorlanmamışlardır. Aksine putperest olan bir İsraillinin öldürülmesinin emredilmesine karşılık (Exod. 22:20,21), yabancıların taciz edilmemeleri ve zulme uğramamaları sağlanmıştır. İsraillilere vaat edilen topraklardaki yedi ulusun tamamen ortadan kaldırılmaları gerektiğini kabul ediyorum; fakat bunun sebebi, sadece onların putperest olmaları değildir. Eğer sebep yalnızca bu olsaydı, neden Maobitler veya diğer halklar bağışlanmışlardı? Gerçek sebep şuydu: Garip bir şekilde, sadece Yahudilerin kralı olan Tanrı, kendi krallığı olan Kenan topraklarında başka bir Tanrı'ya tapılmasına tahammül edemiyordu (bu, kendisine yönelik ihanet anlamına geliyordu). Böylesine açıkça bir isyan kendi egemenliğiyle hiçbir şekilde bağdaşamazdı. Başka bir Tanrı'nın, yani başka bir kralın kabul edilmesi İmparatorluğun kanunlarına karşı olduğu için, putperestliğin tümünün krallığın sınırları içinde kökünün kazınması gerekiyordu. Ayrıca, bu topraklarda oturanların da sürülmesi ve toprakların bütün mülkiyetinin İsraillilere verilmesi icap ediyordu. Benzer sebeplerle, Emimler ve Horimler, ülkelerinden Easa ve Lot'un çocukları tarafından kovuldular ve onların toprakları, aynı esaslar üzerinde, Tanrı tarafından istilâcılara verildi (Deut. 2). Fakat, bütün putperestlerin idamı yoluna gidilmedi. Bütün Rahab ailesine ve tüm Gibeonit halkına,

Joshua'nın yanında olmaları koşuluyla izin verildi; ve Yahudilerin arasında da putperest olan pek çok esir vardı. Davud ve Süleyman da, vaat edilen toprakların dışında, Fırat'a kadar pek çok ülkeyi fethederek hâkimiyetleri altına aldılar. Tutsak alınan pek çok kişi, itaat altına giren pek çok millet arasında, Yahudi dinini kabule ve hakiki Tanrı'ya tapmaya zorlanan ve suçlu kabul edilmeleri gerekirken, putperest oldukları için ceza gören tek kişi bile bulamayız. Eğer içlerinden biri, kendi dininden dönerek, onların toplumunun üyesi olmak isterse, onların yasalarına boyun eğmek, yani onların dinlerini kabul etmek zorundaydı. Fakat söz konusu kişi, bunu, zorla değil, gönüllü olarak yapıyordu. İtaat göstermeyi gönülsüzce değil, bir imtiyaz olarak kabul ederek ısrarla istiyordu. Kabul edildiği andan itibaren, Kenan ülkesinin sınırları içinde putperestliği yasaklayan kanunlara tâbi olma mecburiyeti doğuyordu. Fakat bu kanunlar (daha önce söylediğim gibi), Yahudi işgali altında olmasına rağmen, sınırların dışında kalan bölgelerde etkili değildi.

Buraya kadar, sadece göz önünde yapılan ibadeti ele aldık. Şimdi de inançla ilgili hükümlere bakalım.

Dinin hükümlerinin bazıları uygulamaya yönelik, bazıları spekülatiftir. Her ikisi de, hakikatin bilgisi konumunda olmalarına rağmen, bunlar idareyi ve davranışları etkileyen anlayışlarla noktalanırlar. Spekülâtif kanaatler ve din hükümleri –ki bunlara sadece inanılması beklenir– ülke kanunları yoluyla hiçbir kiliseye dayatılamaz. Çünkü bu kanunların insanların uygulamaya gücünün yetmeyeceği yasalarla emredilmesi saçmadır. Bunun veya şunun doğru olduğuna inanmak, bizim irademize bağlı değildir. Bu konuda şimdiye kadar zaten kâfi miktarda şey söylendi. Fakat bazıları diyecektir ki, bırakınız insanlar inandıklarını dile getirsinler. Gerçekten de insanları, hem Tanrı'ya hem insanlara, sırf ruhlarının kurtuluşu için yalan söylemek mecburiyetinde bırakan yumuşak bir din! Eğer siyasî yönetim, insanların bu şekilde kurtulacaklarını düşünüyorsa,

selâmet yollarını çok az anlamış demektir. Eğer bunu insanları kurtarmak için yapmıyorsa, niçin dinî hükümler hakkında onları kanun kuvvetiyle yürütmeyi düşünecek kadar ısrarlı oluyor?

Üstelik siyasî yönetimin, vatandaşları medenî haklarıyla hiçbir ilişkisi olmadığını göz önüne alarak, spekülâtif kanaatlerin vaaz edilmesini yahut dile getirilmesini engellememesi gerekir. Eğer bir Romalı Katolik, bir başkasının ekmek dediği şeyi, İsa'nın vücudu olarak ele alıyorsa, komşusuna bu şekilde hiçbir zarar vermiş olmuyordur. Eğer bir Yahudi, Yeni Ahit'in Tanrı kelâmı olduğuna inanmıyorsa, bundan dolayı, insanların vatandaşlık haklarında hiçbir şey değişmiyordur. Eğer bir kâfir, her iki Ahit'e de inanmıyorsa, onun tehlikeli bir yurttaş diye cezalandırılması gerekmez. Siyasî yönetimin gücü ve insanların mal varlıkları, insanlar bu konulara ister inansınlar ister inanmasınlar, eşit miktarda emniyettedir. Bu inanışların yanlış ve tuhaf olduklarını söyleyebilirim. Ama kanunların işi, kanaatlerin doğruluğunu temin etmek değil; toplumun ve her bireyin can ve mal güvenliğini sağlamaktır. Bunun da böyle olması icap eder. Çünkü hakikatin kendi kendisini nakletmesine bir kere izin verilirse, sonuç, yeterince iyi olacaktır. Hakikat, kendisinin çok az bilincinde olan ve daha da seyrek olarak kendisini kabullenen büyük adamların gücünden nadiren yardım almıştır ve korkarım ki, bundan sonra da almayacaktır. Hakikat, yasalarla öğretilemez ve onun insanların zihinlerine girmesini sağlamak için herhangi bir güce de ihtiyacı yoktur. Hatalar, aslında, yabancı ve ödünç alınmış yöntemler nedeniyle hüküm sürerler. Fakat hakikat kendi ışığıyla kendi idrakinin yolunu çizmezse, ödünç alınan vahşî gücün ona ilâve edecekleriyle kuvvetini yitirecektir. Spekülâtif inanışlar için bunlar yeterli. Şimdi de uygulamalı olanlara bakalım.

Dinin ve gerçek dindarlığın bir parçası olan iyi bir parçası hayat, sivil yönetimle alâkalıdır ve insanların ruhlarının ve devletin gü-

venliğine bağlıdır. Ahlâkî eylemler, bu sebeple, hem dıştaki hem de içteki yargının yetkisi içindedir; yani hem toplumsal hem de içsel yöneticinin, demek istiyorum ki, hem siyasî yönetimin hem de vicdanın. Burada, dolayısıyla, büyük bir tehlike mevcuttur; bu yetkilerden biri diğerinin alanına tecavüz edebilir ve kamu barışının koruyucularıyla ruhların gözeticileri arasında ihtilâf başgösterebilir. Fakat, her iki kurumun sınırları konusunda şimdiye kadar söylenmiş olanlar doğru olarak yorumlanırsa, bu konudaki bütün zorluk kolayca ortadan kalkacaktır.

Her insanın ebedî mutluluğu ve ıstırabı elde edebilecek ölümsüz bir ruhu vardır ki, bu ruhun mutluluğu, Tanrı tarafından bu amaca göre belirlenmiş ve Tanrı'nın lütfunu kazandıracak şeylere inanmaya ve bunları bu hayatta gerçekleştirmeye bağlıdır. Buradan çıkarılacak sonuçlar itibariyle, ilk olarak, bu dünyada sonsuzluğu elde etmeye kıyasla, hiçbir şeyin fazla önemi olmadığına göre, Tanrı'nın belirlediği kurallara uyulması, insanlık için en yüksek dereceli zorunluluktur ve azamî dikkatimizin, uygulamalarımızın ve çalışma gücümüzün bunları aramaya ve gerçekleştirmeye yönelmesi gerekir. İkinci olarak, bir insanın hatalı inanışlarının ve aykırı ibadet şekillerinin, başka bir insanın haklarını çiğnemek anlamına gelmediği görülürse veya onun cehennemlik oluşunun başka insanların işlerini etkilemediği düşünülürse, her insanın ruhunun kurtuluşunun sadece kendisini ilgilendirdiği ortaya çıkar. Fakat bunun, bir Hıristiyanın aslında en büyük yükümlülüğü olan, insanları hatalarından uzak tutacak bütün iyiliksever öğütleri ve şefkatli çabaları mahkûm ettiğim şeklinde anlaşılmasını istemiyorum. Her insan, bir başkasının selâmetini gerçekleştirebilmek için, istediği miktarda şiddetli tavsiyelerde veya tartışmalarda bulunabilir. Fakat bunda, her çeşit baskı ve zorlamadan sakınılmalıdır. Zorbaca hiçbir şey yapılmamalıdır. Hiç kimse, ikna edilmediği sürece, bir başkasının nasihatlerine ve ihtarlarına boyun eğmek

zorunda değildir. Her insanın, kendi kendisi hakkında bir yargıya varmak için yüksek ve mutlak bir yetkisi vardır. Bunun sebebi ise, bu kararın başka hiç kimseyi ilgilendirmemesi ve bu yüzden başkalarının zarar görmelerinin söz konusu olmamasıdır.

Fakat ölümsüz olan ruhlarının yanı sıra, insanların süresi kestirilemeyen, narin ve gelip geçici dünya hayatlarını sürdürebilmek için gayret ve çalışkanlık yoluyla sağladıkları ve korudukları kolaylıklara ihtiyaçları vardır. Hayatımızı kolaylaştırmaya destek olan nesneler, ne doğanın kendiliğinden ürünleridirler ne de bizim kullanımımıza uygun ve hazır olarak sunulurlar. Bu husus ayrı bir itina gerektirir ve zorunlu olarak bir iş yükümlülüğü doğurur. Fakat insanların kendileri için bazı şeyleri sağlamak zahmetine katlanmak yerine başkalarının çabalarını haksızca sömürme eğilimlerinin engellenmesi, insanların namuslu çalışmalarıyla kazandıklarının korunması ve bunların yanı sıra özgür ve güçlü olabilmeleri ve istedikleri başka şeyleri elde edebilmeleri için, bunların zorunlu olarak bir topluma dahil olmaları icap eder. Bu şekilde karşılıklı yardımlaşma ve birleştirilmiş güçleriyle, bu hayatta rahatlıklarına ve mutluluklarına katkıda bulunan mal varlıklarını korudukları gibi, her birey kendi ebedî mutluluğu için gayret gösterebilir, ki bunun elde edilmesi ne başka bir insanın çalışıp çabalamasıyla kolaylaşır, ne böyle bir şeyin yokluğu başkalarına zarar verebilir ve ne de dışardan şiddet uygulayarak ondan bu umut alınabilir. Fakat, insanlar, geçici mal varlıklarını korumak amacıyla, karşılıklı yardımlaşmalarını sağlayan toplumlara girmelerine rağmen, ya kendi vatandaşlarının yağmacılığı ve hilekârlığı ya da yabancıların düşmanca şiddeti nedeniyle bunları kaybedebilirler. Bunlara engel olmanın çaresi (dış güçlere karşı) silâhlar, zenginlik ve kalabalık bir vatandaş topluluğu; (iç tehlikelere karşı) ise kanunlardır. Bütün bunların yükümlülüğü ise, toplum tarafından siyasî yönetime verilmiştir. Bu esastır, bu kullanma hakkıdır ve bunlar

her devletteki (en yüksek dereceli) güç olan kanun koyucu gücün sınırlarını teşkil ederler. Bunun sağlanması, her bireyin özel mülkiyetinin korunması ve toplumun barışı, refahı ve bütün halka ait olan kamu mallarının emniyeti için olduğu kadar, dış istilâlara karşı iç gücü mümkün olduğunca arttırmak için de gereklidir.

Bunları böyle açıkladıktan sonra, yasaların gücünün ne şekilde yönlendirilmesi ve hangi tedbirlerin alınması gerektiği kolayca anlaşılmaktadır, bu da, insanların toplum hayatına girmelerinin yegâne sebebi olan, toplum düzeninin ve zenginliğinin sağlanmasıdır. Ayrıca insanların ebedî selâmete yönelik olarak, kendi vicdanları açısından Tanrı tarafından (ki sonsuz mutlulukları onun hoşnut oluşuna ve onayına bağlıdır) kabul göreceğini umdukları şeyleri yerine getirme hususunda ne derece özgür oldukları da açıktır. Zira, itaat öncelikle Tanrı'ya, sonra kanunlara yönelik olmalıdır.

Fakat bazıları sorabilir ki, siyasî yönetim otoritesini kullanarak belli bir kişinin vicdanına gayrimeşru gelebilecek bir şey emrederse ne olur? Cevap olarak diyebilirim ki, eğer hükümet iyi yönetilirse ve siyasî yönetimlerin kararları gerçekten kamu yararına yönelirse, bu pek nadir gerçekleşir. Fakat böyle bir şey olduğu taktirde, o belli kişinin yasal olmadığını tahmin ettiği eylemden kaçınması gerekir diyorum. Aksi hâlde cezalandırılması gerekecektir ki, buna dayanması zor olabilir. Kamunun yararı için, siyasî konularda çıkarılmış bir kanunla bir kişinin özel olarak yargılanması, ne bu kanuna uyulması yükümlülüğünü ortadan kaldırabilir ne de bu konuda bir muafiyet getirebilir. Fakat, eğer yasa, siyasî yönetimin otoritesinin sınırları haricindeki şeylerle ilgiliyse (meselâ, kişiler veya herhangi bir grup, farklı bir dini kabul etmeye ve başka bir kilisenin ibadet şekillerine ve ayinlerine katılmaya zorlanabilirler) bu durumda kişiler, vicdanlarına karşı çıkıp, kanuna uymaya mecbur değildirler. Zira, siyasî toplum düzeni, başka bir amaç için değil, sadece insanların bu dünyayla ilgili şeylerinin mülkiyetini

emniyet altına almak için tesis edilmiştir. İnsanların, ruhlarına veya cennete yönelik eylemleri, devlete ait olmadığı yahut onu hiç ilgilendirmediği için, tamamen her insanın kendisine bırakılmıştır. İnsanların hayatlarını ve bu hayata ait olan şeyleri korumak devletin işidir ve bunların korunması siyasî yönetimin görevidir. Böylelikle, siyasî yönetici dünyevî malları bir kişi veya bir gruptan alıp başka birine veremez, vatandaşlar arasında değiştiremez (yasa ile dahi olsa), çünkü ister doğru olsun ister yanlış, sivil yönetimin amacıyla alâkası olmayan bir sebep yüzünden (dinlerini kastediyorum), devletin koruması altında olan vatandaşların dünyevî mallarına hiçbir zarar veremez.

Fakat ya siyasî yönetim böyle bir kanunun kamu yararına olduğuna inanırsa? Cevaplayayım: Herhangi bir kimsenin özel kanaati, eğer hatalı olsa da, nasıl onu yasalara uymaktan muaf tutmuyorsa, siyasî yöneticinin özel yargısı da (böyle diyebilirim) ona, kişilere kanunlar empoze etmeye yönelik yeni bir hak tanımaz; böyle bir hak, ona ne hükümetin anayasasında bahşedilmiştir ne de insanlara bunu kabul ettirmek onun gücü içindedir; özellikle de kendisine bağlı olanları ve mezheptaşlarını başkalarının mallarıyla zenginleştirip ileri götürmeyi amaçlamışsa. Fakat ya siyasî yönetim, böyle kanunlar yapma hakkının bulunduğuna inanıyor, bunların kamu yararına olduğunu iddia ediyor ve buna karşılık vatandaşlar aksine inanıyorlarsa? Bunların aralarında kim hüküm verecek? Cevap vereyim: Sadece Tanrı. Çünkü dünyada en yüksek yargıçla insanlar arasına kimse giremez. Tanrı, bu durumda tek yargıçtır; O, son günde, herkesin hak ettiği hükmü, dini, kamu mutluluğunu ve insanlığın barışını ileri götürme gayretindeki samimiyetine ve dürüstlüğüne göre belirleyecektir. Fakat bu arada ne yapılabilir? Cevaplayayım: Herkesin asıl ve ilk uğraşı, kendi ruhu, daha sonra ise, toplum barışı olmalıdır; her şeyin yakılıp yıkıldığını gördükleri yerde barışı düşünmeye yönelik çok az niyet bulunsa bile.

İnsanlar arasında biri yasa yoluyla, diğeri kaba güçle yönlendirilen iki tür mücadele vardır; ve bunların yapıları öyledir ki, birinin bittiği yerde daima ötekisi başlar. Ama benim işim, farklı milletlerin anayasalarında sivil yöneticilerin gücünü araştırmaktır. Ben sadece ihtilâfların, haklarında karar verecek yargıç bulunmaksızın doğmaları durumunda, genellikle neler olup bittiğini biliyorum. O zaman diyebilirsiniz ki, daha güçlü bir iradesi olan sivil yönetici, istediklerini yapar ve gayesine ulaşır. Hiç şüphesiz olabilir, ama burada mesele, konunun belirsiz oluşuyla değil, hak ilkesiyle ilgilidir.

Şimdi ayrıntılara gelelim. Birincisi, insan toplumuna veya sivil toplumun korunması için gerekli olan ahlâk kurallarına aykırı kanaatlerin sivil yönetici tarafından hoşgörülmemesi gerektiğini söylüyorum. Ama, aslında, kilisede bu durumun örneklerine pek ender rastlanır. Çünkü hiçbir mezhep, doktrinleri yahut din konusunda açıkça toplumun temellerini yıkan ve bütün insanların ortak yargısıyla onların öz çıkarlarını, barışı, herşeyi tehlikeye düşürdüğü için mahkûm edilen şeylerin öğretimini uygun bulacak türden bir çılgınlık derecesine vardırmaz işi.

Devlet için daha tehlikeli olmakla kalmayıp, daha gizli olan bir diğer kötülük de, insanların, aslında toplumun sivil haklarına karşı olarak, bazı imtiyazları, tatlı vaatlerle aldatıcı bir dış görünüşün arkasına gizlenerek kendi mezheplerinden olanlara ve kendilerine mâl ettikleri zaman ortaya çıkar. Örneğin, insanların sözlerini tutmak zorunda olmadıklarını alenen ve özellikle öğreten hiçbir mezhep bulamayız veya hükümdarların farklı dinden olanlar tarafından tahttan indirilebileceğini yahut bütün konularda egemenliğin sadece kendilerine ait olduğunu. Çünkü bu konular, böylesine açık ve seçik ileri sürülürlerse, siyasî yönetimin dikkatini derhâl çeker ve çok tehlikeli bir kötülüğün yayılmasına karşı uyanık olma

hususunda devleti harekete geçirir. Ancak, aynı görüşleri değişik sözcüklerle söyleyen ibarelerin farkına varmamız gerekir. Sapkınların korunmaması icap ettiği inancını öğretenler başka neyi kastediyor olabilirler? Onların maksadı, şüphesiz, imanı yıkma imtiyazlarının kendilerine ait olmasıdır; çünkü onlar, kendi cemaatlerinden olmayan herkesin sapkın olduğunu ilân ederler veya en azından onları, nasıl uygun buluyorlarsa öyle nitelerler. Aksi hâlde, aforoz edilmiş kralların taçlarını ve krallıklarını kaybetmeleri gerektiğini iddia etmelerinin gerisindeki maksat başka ne olabilir ki? Onların krallar, kendi hiyerarşilerine özgü bir hak olarak aforoz etme yetkisini reddediyorlar diye kralları tahttan indirme gücünü kendilerine mal ettikleri aşikârdır. İnayetle tesis edilen bu egemenlik de, bu konularda hak sahibi olduklarını ileri sürenlerin bir iddiası olmaktan öteye geçmez. Çünkü onlar, kendilerinin hakikî dindar ve mümin olduklarına inanmamayı yahut en azından itiraf etmemeyi kendileri için hiç de büyük bir eksiklik saymazlar. Bundan dolayı, sivil uğraşlarda müminlere, dindarlara ve Ortodokslara, yani açık bir ifadeyle, kendilerine, diğer ölümlüler üzerinde özel bir imtiyaz ve güç atfedenlerin ve benzerlerinin veya dini bahane ederek, kendi ruhanî cemaatlerinde, kendileriyle birleşmeyen her türlü otoriteyi reddedenlerin, sadece din konularında bütün insanlara hoşgörü gösterme görevini ne kabul ettikleri ne de öğrettikleri için, siyasî yönetim tarafından hoşgörülmeye hakları yoktur. Çünkü bu ve bu gibi doktrinler için, herhangi bir vesileyle yönetimi ele geçirip uyrukların mallarına ve servetlerine egemen olmak ve sadece kendilerinin onu etkileyecek derecede güçlü olduklarına hükmedinceye kadar sivil yönetim tarafından hoşgörülmeyi istemek dışında ne önem taşıyabilir?

Tekrarlıyorum: Ona girenlerin hepsinin, bu münasebetle kendilerini başka bir hükümdarın korumasına ve hizmetine ipso facto (fiilen) teslim etmeleri temelinde tesis edilmiş olan kilisenin sivil

yönetim tarafından hoşgörülmeye hakkı yoktur. Çünkü aksi hâlde siyasî yönetici, kendi ülkesinde yabancı bir yargı gücünün tesisine teslim olurdu ve kendi yönetimine karşı sanki kendi halkını askere alıyormuş gibi acı çekerdi. Mahkemeyle kilise arasındaki boş ve yanhş ayrım, bu rahatsızlığa bir derman olamaz; bu durumda, her ikisi de, gerek dinsel yolla, gerekse âdet üzere, kilisenin üyelerini sadece ikna etme gücüne sahip olmakla kalmayıp, aynı zamanda sonsuz ateşin acısına dayanarak buyruklar verebilen aynı kişinin mutlak otoritesine eşit derecede tâbi olmaktadırlar. Bir kimsenin, kendisini, Osmanlı İmparatoru'na tamamen itaatkâr olan ve kendi gönlüne göre, o dinin bilgesiymiş gibi davranan İstanbul Müftüsüne itaat etmekle yükümlü saymasına rağmen, sırf dinî bakımından Müslüman olduğunu, fakat diğer bütün hususlarda Hıristiyan yöneticinin sadık bir kulu olduğunu söylemesi gülünç kaçar. Fakat, Hıristiyanlar arasında yaşayan bu Müslüman, söz konusu kişinin, kilisesinin lideri olarak devlette de yüksek yargıç olduğunu kabul etseydi, onların yönetimini daha açık bir şekilde reddedebilirdi.

Son olarak, Tanrı'nın mevcudiyetini inkâr edenlerin de hoşgörülmemeleri gerekir. İnsan toplumunun bağlarını oluşturan sözler, akitler ve yeminler bir ateist üzerinde hiçbir etki yaratmaz. Düşüncede bile olsa, Tanrı'yı işin içinden çıkarmak, her şeyin dağılıp çözülmesine yol açar; kaldı ki, ateistlikleri yüzünden onlar, dinin yapabileceği her şeyi tahrip edip çökertirlerken, bu arada hoşgörü imtiyazını da reddederler. Diğer pratik kanaatlere gelince, hatalardan hepten muaf olmasalar bile, eğer ötekiler üzerinde hâkimiyet tesis etmeye yönelmiyorlar yahut bu kanaatlerin öğretildiği kilise sivil zarar vermiyorsa onların hoşgörülmemeleri için hiçbir sebep yoktur.

Kaba bir şekilde adlandırılan ve bazen, rahip okullarının ve bakım evlerinin fesatları ve tahrikleri ile teşkil edilen toplantıların, hoşgörü doktrinine karşı çok güçlü bir itiraz konusu oluşturması üzerine bir şeyler söylemem icap ediyor. Ama bu, böyle toplan-

tılara mahsus özelliklerden değil, bastırılmış yahut yanlış tesis edilmiş bir özgürlüğün mutsuz koşullarından kaynaklanmaktadır. Eğer hoşgörü yasası, bir kere, bütün kiliseleri kendi özgürlüklerinin temeli olarak hoşgörüyü şart koşmaya ve vicdan hürriyetinin, kendilerine muhalif olanlara da eşit derecede ait olmak üzere, her insanın doğal hakkı olduğunu öğretmeye yükümlü kılsaydı ve dinî konularda hiç kimsenin kanunla yahut kaba güç kullanarak baskı altına alınmaması gerektiği şeklinde tesis edilseydi, bu suçlamalar derhâl sona ererdi. Sadece bunun temin edilmesi, vicdan hesabına bütün şikâyet ve karışıklık sebeplerini ortadan kaldırmaktadır ve mevcut hoşnutsuzlukların ve husumetlerin sebepleri bir kere yok edildi mi, devlet için diğer herhangi bir toplantıdan daha barışçı ve kargaşa yaratmaya daha az eğilimli olmayan bu toplantılarda hiçbir şey kalmayacaktır. Fakat bu suçlamaların en önemlilerini ayrıntılı olarak incelememiz gerekir.

Diyebilirsiniz ki, toplantılar ve gösteriler, kamu barışını tehlikeye atarak devleti tehdit etmektedirler. Soruyorum, eğer böyleyse, niçin her gün pazarlarda ve mahkeme salonlarında bu kadar çok toplantı oluyor? Niçin borsadaki kalabalıklara ve şehirlerdeki insan kitlelerine tahammül edilmektedir? Bunlar sivil toplantılardır, hâlbuki bizim karşı çıktığımız kiliseyle ilgilidir, diye cevaplayabilirsiniz. Aslında bu çeşit toplantıların sivil uğraşlardan bütünüyle uzak olmasının, hep birlikte iştirak etmek için onları uygun bir etkinlik türü hâline getirmiş olması muhtemeldir. Sivil toplantılar, din konularında birbirinden farklı olan insanların katılımıyla oluşmaktadır, oysa ruhanî toplantılardaki insanların hepsi aynı inanıştadırlar. Sanki dinsel konularda anlaşma aslında devlete karşı gizli bir fesat hareketiymiş gibi; yahut sanki insanlar, daha az toplanma özgürlüğüne sahip olurlarsa, dinde ateşli bir şekilde müttefik olamazlarmış gibi. Ancak, yine de, sivil toplantıların katılmak isteyen herkese açık ve serbest olduğu, hâlbuki dinsel toplantıların daha

kapalı oldukları, bu yüzden de gizli entrikalara fırsat verdiği ileri sürülebilir. Çoğu sivil toplantı herkese açık olmadığı için bunun tamamen doğru olmadığını söyleyebilirim. Ve bazı dinsel toplantılar halka kapalı ise, bundan sorumlu tutulması gerekenler (size rica ederim) kimlerdir, onların kamuya açık olmasını arzulayanlar mı, yoksa yasaklayanlar mı? Tekrar diyebilirsiniz ki, dinî cemaat insanların düşünceleriyle duygularını aşırı derecede kaynaştırır, bu yüzden de daha tehlikelidir. Fakat eğer böyleyse, sivil yönetim niçin kendi kilisesinden korkmuyor ve kendi kilisesinin toplantılarını yasaklamıyor? Kendisi de onun bir parçası, hatta onun lideri olduğu için diye cevaplayacaksınız. Sanki o, devletin de bir parçası ve bütün halkın başı değilmiş gibi.

Bu yüzden konuyu sadece bir şekilde ele alalım. Siyasî yönetim, kendisininkine müşfik ve iyi, diğerlerine ise, katı ve zalim davrandığı için, kendi kilisesinden değil, öteki kiliselerden korkmaktadır. Birincilere çocuğu muamelesi yaparak ahlâksızlıklarında bile müsamaha gösterir. Ötekileri köle gibi kullanır ve onlar masum olmalarına rağmen, kendilerini ne kadar alçaltırlarsa alçaltsınlar, onlara kürek mahkûmiyetinden, hapisten, müsadereden ve ölümden başka hiçbir karşılık vermez. Kendi kilisesine şefkatle muamele edip onu korurken, ötekileri sürekli olarak cezalandırarak onlara zulmeder. Oysa onun, lehine olanları, kendi aleyhine çevirmemesi gerekir. Veya, bu muhaliflerin diğer uyruklar gibi medenî haklardan faydalanmalarına izin verilsin; o zaman derhâl, bu dinsel toplantıların artık hiç de tehlikeli olmadıkları fark edilecektir. Çünkü eğer insanlar, toplantılarında fitne fesat işlerine girişiyorlarsa, onları buna din değil, dindirmek için istekli oldukları ıstırapları ve çileleri teşvik etmektedir. Âdil ve ılımlı yönetimler, her yerde huzur ve emniyet içindedirler; oysa zulüm, kargaşaya yol açarak insanları rahatsızlık verici ve zorbaca bir boyunduruğu reddetme mücadelesine sevk eder. Fitnelerin sık sık din bahane-

siyle doğduğunu biliyorum, ama dinî uyrukların sıkça fena muamelelere tâbi tutulup perişan bir şekilde yaşadıkları da doğrudur. İnanın bana, çıkan karışıklıklar şu veya bu kiliseye yahut dinî cemaate özgü herhangi bir mizaçtan değil, fakat ağır bir yükün altında ezildiklerinde boyunlarını sıkan boyunduruktan kurtulmak için doğal bir gayret harcayan bütün insanların ortak eğiliminden hasıl olmaktadır. Farz edin ki, din kendi hâline bırakılmış olsun ve insanların aralarında tenlerine, biçimlerine, hatlarına göre ayrım yapılsın; örneğin, öyle ki, siyah saçlılar veya gri gözlüler diğer vatandaşlarla aynı haklardan faydalandırılmasınlar, onlara ticaret yapma izni verilmesin yahut işleriyle geçimlerini sağlamasınlar; ebeveynler kendi çocuklarını yetiştirip eğitemesinler, kanunların faydalarından mahrum bırakılsınlar veya yararlandırılmasınlar; saçlarının veya gözlerinin rengi yüzünden diğerlerinden ayırt edilip ortak bir zulmün konusu olan bu insanların, siyasî yönetim için ancak din sebebiyle biraraya gelmiş olan herhangi bir diğeri kadar tehlikeli olduklarından şüpheye düşülebilir mi? Nasıl ki, kimisi ticaret yapmak için şirket kurar, kimisi şarap kulüpleri açarsa; kimisi bir dine girer, komşusu da bir başkasına. Ama insanları fesat için biraraya getiren tek bir şey vardır, o da zulümdür.

Diyeceksiniz ki, yani insanları siyasî yöneticinin iradesine karşı Tanrısal hizmette mi biraraya getiriyorsunuz? Cevaplıyorum, yalvarırım, niçin onun iradesine karşı olsun? Onların biraraya gelmeleri hem kanunî hem de gerekli değil mi? Bu mu onun iradesine karşı gelmekle kastettiğiniz? İşte benim şikâyet ettiğim şey de bu! Bütün kötülüklerin kökü bu! Niçin kilisedeki toplantılar, tiyatro yahut pazar yerindeki toplantılardan daha az müsaade edilebilir olsun? Orada buluşanlar, başka herhangi bir yerde buluşanlardan daha kötü veya daha serkeş değildirler ki. Madem ki görev, onların fena muamele etmeleriyle ilgilidir, onlara ancak bu durumda izin verilmemesi gerekir. Kamu hakları konusunda onlara karşı kullanılan tarafgirliği ortadan kaldırın, yasaları değiştirin, onların tâbi oldukları cezaları

silin, her şey birdenbire güvenilir ve sakin hâle gelecektir; sivil yönetimin dinine karşı olanlar, orada kendi durumları başka herhangi bir yerde olabileceğinden daha iyi olacağı için toplumun asayişini koruma konusunda kendilerini daha fazla yükümlü sayacaklardır; kamu huzurunun çoğu bekçisi gibi, birçok müstakil cemaatin hepsi de, yönetim şeklinde hiçbir şeyin yenilenmemesi veya değiştirilmemesi konusunda birbirlerini kollayacaklardır, zira zaten yararlandıklarından daha iyisini umamazlar, bu da, âdil ve ılımlı bir yönetimin vatandaşlığında eşit koşullardır. Şimdi, hükümdarın dinini kabul eden kilise, sivil yönetimin başlıca desteği olarak saygı görürse ve bu, hükümdarların ona karşı müşfik ve yasaların onun lehine olması için (daha önce gösterildiği gibi) bir sebep değilse, bütün iyi vatandaşların, kiliseleri her ne olursa olsun, din hesabına hiçbir ayrıma tâbi tutulmayıp, hükümdarın korumasından ve kanunlardan aynı şekilde faydalandıkları; onların yönetimin desteği ve koruyucusu hâline geldikleri ve başkalarına zarar verenler ve sivil huzuru ihlâl edenler dışında hiç kimsenin yasaların şiddetinden korkmak için hiçbir sebep bulamadığı bir yerden daha çok yönetimin güvenliğini ne sağlayabilir ki?

Artık bir sonuca varabiliriz. Söylediğimiz her şeyin hülâsası, başkalarına verilen söz konusu haklardan herkesin faydalanması gerektiğidir. Roma tarzında Tanrı'ya ibadet etmeye müsaade edilmiş miydi? Cenova formunda da ibadet etmeye izin verilsin o zaman. Pazar yerinde Lâtince konuşmaya izin var mı? Bunu yapacak aklı olanlar bırakın kilisede de öyle konuşsunlar. Bir kimsenin kendi evinde diz çökmesi, ayakta durması, oturması veya öbür hareketleri yapması ve beyaz yahut siyah, uzun yahut kısa elbiseler giymesi kanunî mi? Bırakın kilisede de ekmek yemek, şarap içmek veya suyla yıkanmak yasa dışı kılınmasın. Sözün kısası, hayatın genel icapları içinde, yasayla serbest bırakılan her şey, ilâhî ibadette de her kiliseye serbest sayılmalıdır. Hiçbir insanın hayatı, bedeni, evi ve mülkü bu tür sebeplere dayalı herhangi bir peşin hükümden zarar görmeme-

lidir. Presbiteryen disiplinine izin verebiliyor musunuz? Niçin Episcopallerin de tercih ettikleri şeylere müsaade edilmesin? Ruhanî otorite, ister bir tek, ister birçok insanın eliyle yönetilsin, her yerde aynıdır, onun ne sivil konularda yargılama hakkı vardır ne herhangi bir surette zor kullanma gücü bulunur ve o, ne de zenginlikler ve ne de devletin gelirleri ile ilgili herhangi birşey yapabilir.

Kilisenin toplantıları ve vaizleri günlük tecrübe ve kamu izniyle değerlendirilir. Bunlarda bir inamştan bazı insanlara müsaade ediliyorsa, niçin herkese edilmesin? Eğer dinsel bir toplantıda kamu huzuruna karşı herhangi bir şey cereyan ederse, onun aynı şekilde ve sanki panayırda veya pazar yerinde olmuş bir olaydan hiç farkı yokmuş gibi cezalandırılması gerekmektedir. Bu toplantılar, fitneci ve habis kişilerin sığınağı olmamalıdır. Yahut insanlar için kilisede toplanmanın, salonlarda toplanmaktan daha fazla suç teşkil ediyormuş gibi telâkki edilmemesi lüzumu vardır. Herkes kendi fiillerinden sorumlu olmalı, hiç kimse, başkasının hatası yüzünden şüphe altında tutulmamalı yahut nefret konusu olmamalıdır. Fitneciler, katiller, hırsızlar, soyguncular, zina yapanlar, iftiracılar, millî veya değil hangi kiliseden olurlarsa olsunlar cezalandırılarak sindirilmelidirler. Fakat doktrinleri barışçı, tavırları saf ve suçsuz olanlar için vatandaşlık bağının eşit temellerde olması gerekir. Bu yüzden, eğer dinî toplantılara, yortu ibadetine herhangi bir inancı dile getirenler için izin veriliyorsa, bütün bu şeylere Prestbiteryenler, Bağımsızlar (*Independents*), Anabaptistler, Arminianlar, Quarkerler ve diğerleri için de aym serbestlikle müsaade edilmesi icap eder. Eğer açıkça doğruyu söylemek lâzımsa, dini yüzünden ne putperest, ne Müslüman ne de Yahudi, devletteki medenî haklarından mahrum bırakılabilir. İncil, böyle bir şey emretmez. "Dışarda olanları yargılamayın" (1 Çor. 5: 12, 13) diyen kilise böyle bir şeyi talep etmez. Ve dürüst, barışsever, çalışkan olan insanları hiçbir ayrım gözetmeksizin kucaklayan devlet, buna gerek duymaz. Bizimle alışveriş ederek ticaret yapan bir putpereste tahammül edecek miyiz, yoksa Tanrı'ya yaka-

rıp ibadet etmesi için ona katlanmayacak mıyız? Eğer Yahudilerin kendi evlerini almalarına ve aramızda ikamet etmelerine izin veriyorsak, sinagogları olması için onlara niçin müsaade etmeyelim? Doktrinleri mi daha yanlış, ibadetleri mi daha iğrenç veya sivil barış herkesin önündeki toplantılarıyla kendi evlerinde yaptıkları toplantılardan daha çok mu tehlikeye düşer? Fakat eğer, bunlar, Yahudilere ve putperestlere (paganlara) verilirse, elbette bir Hıristiyan devletinde, herhangi bir Hıristiyanın durumunun onlarınkinden daha kötü olmaması gerekir.

Belki, evet, bunun olması gerekir diyeceksiniz; zira onlar fesatlara, kargaşaya ve iç savaşlara daha eğilimlidirler. Cevaplıyorum, bu, Hıristiyan dininin bir kusuru mudur? Eğer öyleyse, Hıristiyanlık hakikaten bütün dinlerin en kötüsüdür ve belli bir kimse tarafından benimsenmemesi gerektiği gibi, hiçbir devlet tarafından da hoşgörülmemelidir. Çünkü bu onun ashysa, Hıristiyan dininin doğasıyla, o, iç barış için karışıklık ve yıkıcılık kaynağı olacak, yargıcın isteklerine boyun eğdiği kilisenin kendisi hiçbir zaman masum olamayacaktır. Fakat açgözlülüğe, ihtirasa, uyumsuzluğa, kavgaya ve her çeşit ölçüsüz tutkuya en büyük karşı çıkışı gerektiren; ve olmuş olabilecek en ılımlı ve en barışçı din olan bu din, bizi böyle bir şey söylemekten alıkoymaktadır. O hâlde dine atfedilen kötülüklere başka sebepler arayalım. Ve eğer doğru düşünüyorsak, onun, bütünüyle, bahsetmekte olduğumuz konudan ibaret olduğunu göreceğiz. Bu, kanaatlerin çeşitliliği değil (ki bu kaçınılmazdır), fakat farklı kanaatleri olanlara (ki kabul edilmeleri gerekir) hoşgörü göstermenin reddidir; din adına Hıristiyan dünyasında süregelen bütün faaliyetler ve savaşlar bu durumdan hasıl olmuştur. Tamah ve doymak bilmeyen hâkimiyet ihtiraslarıyla hareket eden kilisenin başları ve lideri, sivil yöneticilerin aşırı hırslarını ve sersemlemiş halk kitlesinin saf batıl itikatlarını kullanarak onları, İncil'in kanunlarına ve merhametin hükümlerine karşıt olarak, bölücülerin ve sapkınların kendi mülklerinden ko-

vulup yok edilmeleri gerektiğini vaaz etme yoluyla, kendilerinden ayrılanlara karşı öfkelendirip harekete geçirmişlerdir. Bu suretle onlar, yapıları bakımından bizzat en farklı olan iki şeyi, kiliseyi ve devleti, birbirleriyle kaynaştırıp karıştırmışlardır. Oysa insanların kendi dürüst çalışmalarıyla elde ettikleri malların ellerinden alınmasına sabırla katlanmaları çok zor olduğu için, özellikle onların aksi hâlde hep birlikte suçsuz oldukları zaman, başka insanların şiddetine ve yağmasına bir kurban gibi teslim edilmeleri, insanî yahut ilâhî bütün adâlet yasalarına aykırı olduğu için; onlara bu şekilde davranılması, tamamen siyasî yöneticinin alanına ait olmaması, fakat bu davranışlardan Tanrı'ya karşı sorumlu olmamız dolayısıyla her insanın vicdanına ait bir konu olduğu için, altında ezildikleri haksızlıklardan bezmiş olan bu insanlardan, sonunda, kaba güce karşı koyup direnmelerinin kendileri açısından meşru olduğunu düşünmelerinden ve ellerinden geldiği kadar silâh kullanarak doğal haklarını (ki bunlar din adına cezalandırılıp ortadan kaldırılamazlar) savunmaları dışında başka ne beklenebilir? Şimdiye kadar bu işlerin alışılmış akışının böyle olmuş olduğu, tarihte çok sarihtir ve bundan sonra da böyle olmaya devam etmesi gayet akla yakın gelmektedir. Gerçekte, din adına zulüm ilkesi, şimdiye kadar olduğu gibi, siyasî yönetime ve insanlara hükmettiği; barışın ve uyumun vaizcileri olması gerekenler bütün hünerleri ve kuvvetleriyle insanları silâhlar kuşanıp savaş boruları çalmaya tahrik etmeyi sürdürdüğü sürece başka türlü de olamaz. Fakat siyasî yönetimin kamu huzurunun kundakçılarına ve bozgunculara bu şekilde tahammül etmesi, bu yağmaya katılmaya onlar tarafından davet edilip edilmedikleri sorusunu haklı olarak akla getirir ve bu suretle, bozguncuların ve kundakçıların açgözlülüklerini ve gururlarını kendi güçlerini arttırmak için araç olarak kullanmayı uygun bulduklarını düşündürür. Zira bu iyi insanların, İncil'in vekilinden ziyâde yönetimin vekili olduklarını, hükümdarların ve yetkili insanların hâkimiyetlerini kolaylaştırıp hırslarını alkışlayarak kili-

sede başka türlü tesis edemeyecekleri zorbalığı devlette kurmak için olanca güçleriyle gayret ettiklerini kim göremez ki? Bu, kilise ile devlet arasında gördüğümüz mutsuz anlaşmadır. Hâlbuki, onların herbiri kendisini, kendi hudutları içinde tutsaydılar – biri toplumun dünyevî refahıyla, diğeri ruhların selâmetiyle meşgul olsa – aralarında bir ihtilâf çıkması hiçbir zaman mümkün olamazdı. Sed pudet hacc opprabria, etc. Tanrı, Kadir-i Mutlak. Ona yalvarırım ki, uzun uzadıya vaazedilen İncil'in barışını bahşetsin ve siyasî yöneticiler, kendi vicdanlarını Tanrı'nın kanununa uydurmakta daha dikkatli davranıp, insan yasalarıyla diğer insanların vicdanlarını bağlama hususunda pek az istek duyarak, tıpkı ülkelerinin ataları gibi, onların bütün öğütlerine yönelip, sadece kibirli, yönetilemez ve kardeşlerine zararlı olanlar hariç, onların bütün çocuklarının sivil refahını her yerde tesis etmek için gayret göstersinler ve Havariler'in halefleri olmalarıyla övünen bütün kilise adamları, Havariler'in izinden barışçı ve mütevazı bir şekilde yürüyerek, devlet işlerine müdahale etmeksizin kendilerini tamamen ruhların selâmetini tesis etmeye adasınlar.

Selâmetle.

Herhâlde, sapkınlık ve bölücülük ile ilgili birkaç şey ilâve etmek yanlış olmaz. Bir Türk, bir Hıristiyan açısından sapkın yahut bölücü değildir, olamaz da ve eğer bir kimse, Hıristiyanlık inancından Muhammedîliğe geçerse, bu hâlde o, bir sapkın (heretic) yahut bölücü olmaz, bir mürted ve kâfir olur. Bundan hiç kimse şüphe duyamaz ve bununla görülür ki, farklı dinlerden olan insanlar birbirleri açısından sapkın veya bölücü olamazlar.

O hâlde, hangi inanışların aynı dinden sayılacağını sormamız gerekir. Buna ilişkin olarak imanda ve ibadette bir ve aynı kanuna sahip olanların aynı dinden oldukları meydandadır; imanda ve ibadette aynı kanuna uymayanlar farklı dinlerdendir. Zira o dine ait olan her şey, o kanunun içinde olduğundan, bundan zorunlu olarak o tek bir kanunu kabul edenlerin bir ve aynı dine ait oldukları sonucunu çıkarırız; veya tersini. Bu suretle, Türkler ve Hıristiyanlar farklı dinlerden olmaktadırlar, çünkü Hıristiyanlar

dinlerinin kanunu olarak Kitab-ı Mukaddes'i, Türklerse Kuran-ı Kerim'i kabul etmişlerdir. Ve yine aynı sebepten dolayı, Hıristiyanlar arasında bile, farklı dinden olanlar mevcut olabilir. Her ikisi de İsa'ya iman ettiklerini beyan edip, bu nedenle Hıristiyan adını alsalar bile, Papistler ve Lutherciler yine de aynı dinden sayılamazlar; zira Lutherciler dinlerinin kanunu ve temeli olarak Kitab-ı Mukaddes'ten başka hiçbir şeyi tanımazlarken, Papistler, gelenekleri ve Papa'nın emirlerini de kabul ederler ve bunlar hep birlikte dinlerinin kanununu teşkil eder. O hâlde, St. John'un Hıristiyanlarıyla (böyle adlandırılırlar) Cenova'nın Hıristiyanları farklı dindendirler, çünkü Cenova'nın Hıristiyanları da sadece Kitab-ı Mukaddes'i dinlerinin temeli olarak kabul etmektedirler.

Mesele böylece konduktan sonra, peşinden şunlar gelir: Birincisi, sapkınlık, kanunun bizzat kendi içinde hiçbir şekilde yer almayan bazı inanışlar yüzünden aynı dinden olan insanlar arasında kilise cemaatinin yaptığı ayrımdır; ikincisi, imanın kanunu olarak Kitab-ı Mukaddes dışında hiçbir şeyi kabul etmeyenler arasında tezahür eden sapkınlıktır. Kutsal Kitap'ta açık ifadelerle yer almayan inanışlar yüzünden Hıristiyan cemaatleri içinde yapılan ayrımdır. Şimdi bu ayrım iki şekilde yapılabilir:

1. Kilisenin büyük bölümü, yahut siyasî yönetimin himayesindeki daha güçlü kısmı, diğerleri Kutsal Kitap'ta açık ifadelerle yer almayan belli inanışlara inandıklarını itiraf etmedikleri için, onları kendi komünyonunun dışında bırakmak suretiyle, kendini ötekilerden ayırdığı zaman. Zira, herhangi bir kimseyi sapkınlık suçlusu kılan, ayrılanların yetersizliği veya siyasî yönetimin otoritesi değil, fakat sadece onun, fark gözetmenin isimlerini ve işaretlerini işin içine katıp, bu çeşit inanışlar yüzünden ayırım yaparak kiliseyi bölen bir sapkın olmasıdır.

2. Herhangi bir kimse, bir kilisenin komünyonundan, Kitab-ı Mukaddes'in açıkça öğretmediği bazı belli inanışları, o kilise alenen beyan etmedi diye kendini ayırdığı zaman.

Bunların her ikisi de esaslarda hata ettikleri için sapkındırlar ve bilgi karşısında inatla yanılmaktadırlar; çünkü, onlar imanın yegâne temeli olarak Kitab-ı Mukaddes'i tayin ettikleri zaman, Kutsal Kitap'ta bulunmayan bazı temel tasavvurlardan vazgeçerler ve diğerleri onların bu ilâve inanışlarını ne tasdik edeceği ne de gerekli ve temel sayarak geliştireceği için, kendilerini onlardan geri çekmek veya başkalarını kendilerinden uzaklaştırmak suretiyle kilisede ayrılık çıkarırlar. Ayrıca, diğerlerinin günah çıkarmalarının ve sembollerinin Kutsal Kitap'a ve iman mukayesesine uygun olduğunu söylemek, onlar için hiçbir anlam ifade etmez; zira, Kitab-ı Mukaddes'in açık ve kesin ifadelerini kavrasalardı, bu şeyler ilâhî ilhamla ilgili olarak bütün Hıristiyanlar tarafından tasdik edildikleri için onlar bakımından hiçbir mesele kalmazdı. Fakat, itiraf edilmesini istedikleri hükümlerin, Kutsal Kitap'tan çıkarılmış sonuçlar olması gerektiğini söylerlerse, bu tür şeylerin imanın şartları olarak son derece uygun görülmesine inandıklarını itiraf edenlere bu, hiç şüphe yok ki, daha iyi yapılacaktır. Ama bu şeyleri, İncil'in kesin doktrinleri olarak görmeyenlere zorla kabul ettirmek çok kötü bir şey olurdu ve ne temel olan ne de temel olabilecek olan bu konular yüzünden ayırım yapmak, sapkın hâline gelmek mânâsına gelirdi; çünkü, hiç sanmam ki, Kutsal Kitap'tan çıkardığı sonuçları ve yorumları ilâhî ilhamlar diye yayma ve İncil'in otoritesine dayanarak kendi keyfine göre tertip etmiş olduğu imanın şartlarıyla karşılaştırma cüretinde bulunabilecek delilik derecesine ulaşmış bir kimse mevcut olsun. Hiç kimsenin ta o zamandan geliştirmiş olduğunu inkâr edemeyeceği, çok açık bir şekilde İncil'e uygun olan bazı telâkkilerin bulunduğunu biliyorum, fakat bunlar konusunda zaten bir farklılık söz konusu olamaz. Söyledi-

ğim sadece şudur ki, biz şu veya bu doktrinin İncil'den çıkarılmış olduğunu ne kadar düşünürsek düşünelim, başka doktrinlerin bize aynı şekilde empoze edilmesine rıza göstermedikçe, Kitab-ı Mukaddes'ten çıkmış hakikî ve zorunlu sonuçlar olarak, onların izleyicilerinin yapmaya alışmış oldukları sembolleri, sistemleri ve günah çıkarmaları, Luthercilerin, Kalvinistlerin, Remanmstrantların, Anabaptistlerin ve öteki mezheplerin farklı ve çelişik bütün inanışlarını kabul edip itiraf etmeye mecbur bırakılmadıkça, onun imanın kanununa uygun olduğuna inanıyoruz diye, onu başkalarına empoze etmememiz gerekir. Kendilerinin selâmeti için elzem şeyleri Ruhül Kudüs'ten, Tanrı'nın sonsuz ve sınırsız bilgeliğinden daha berrak bir şekilde açıklayacaklarını sanan bu insanların ölçüsüz kibrini düşünemiyorum.

Kendisine, günlük kullanımda, dinin sadece doktriniyle ilgili kısmı için başvurulan sapkınlık (*heresy*) sözcüğü üzerine söyleyeceklerimiz bu kadar. Şimdi, buna yakın bir hısım olan hizipçiliği (*schism*) ele alalım; bu sözcüklerin her ikisi de zorunlu olmayan şeyler hususunda ruhanî komünyonda yapılan yanlış temellendirilmiş bir ayrıma delâlet eder gibi görünüyor bana. Fakat, dil konusunda en yüksek yasa olan kullanım, sapkınlığı imandaki, hizipçiliği (bölücülüğü) ibadetteki yahut disiplindeki hatalarla ilişkilendirdiğinden, onları bu ayrım altında değerlendirmemiz gerekir.

Hizipçilik, şimdiye kadar ileri sürülen sebeplerle, ilâhî ibadette yahut ruhanî disiplinde onun zorunlu parçası olmayan bir şey adına kilise cemaatinde yaratılmış bir ayrılıktan başka hiçbir şey değildir. Şimdi, bizim yasa koyucumuz İsa'mn yahut Kutsal Ruh'un ilhamıyla Havariler'in açık ifadelerle buyurmuş bulundukları emirlerden başka, ibadette ve disiplinde hiçbir şey mecburî olamaz.

Sözün kısası, Kitab-ı Mukaddes'in açık ifadelerle öğrettiği hiçbir şeyi inkâr etmeyen yahut kutsal metinde açıkça ihtiva edilme-

yen bir konu yüzünden ayrılık çıkarmayan kimse –herhangi bir Hıristiyan mezhebince bir şekilde lâkap takılıp, bunların bazıları veya hepsi tarafından hakikî Hıristiyanlıktan tamamen mahrum oldukları ilân edilse bile– hakikatte, ne bir sapkın ne de bölücü/hizipçi olabilir.

Bu hususlar, daha geniş ve daha istifade edilebilecek şekilde açıklanabilirdi, fakat bunların sizin özelliklerinizdeki bir kimseye böyle kısaca ima edilmesi yeterlidir.

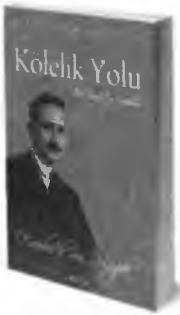
Hoşgörü Üstüne Bir Mektup

John Locke

Devlet Faaliyetletinin Sınırları

Wilhelm von Humboldt

Kölelik Yolu

Friedrich von Hayek

Hukuk

Frédéric Bastiat

özgürlük klasikleri

Anti Kapitalist Zihniyet

Ludwig von Mises

Hürriyet Üstüne

John Stuart Mill

Bürokrasi

Ludwig von Mises

QR BARKODU AKILLI TELEFONUNUZ İLE OKUTUNUZ.

Özgürlüğün Kitaplığı İnternette...

www.liberte.com.tr

kitaplardan örnek sayfalar
indirimli fiyatlar
fırsatlar

1632 - 1704

John Locke

Hoşgörü, insan toplumlarının kalıcı barış ortamında yaşayabilmelerinin önşartıdır. Bu sadece bugün böyle değildir. Dün de böyleydi, yarın da böyle kalacaktır. Hoşgörünün iki temel alanı vardır. Birincisi toplumsal hoşgörüdür. Toplumsal hoşgörünün sosyolojik bir olgu olarak yerleşmesi zaman alır. Hoşgörünün ikinci boyutu siyasal alanla, daha doğrusu devletin toplumsal hayattaki yeriyle ilgilidir. Toplumlarda hoşgörü probleminin doğmasına yol açan hoşgörünün çözmeye yöneldiği temel problemlerden biri insanların farklı dinlere veya aynı dinin değişik yorumlarına inanmalarından kaynaklanmaktadır. John Locke yaklaşık üç yüz yıl önce bu denemesinde hoşgörü problemini, özellikle dinî meseleler çerçevesinde, enine boyuna tartışmaktadır.

5. baskı

liberte.com.tr

KDV dâhil ₺5

ISBN13: 978-975-6877-03-0

9 789756 877036 >

LİBERTE
liberteyayınları